

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN
1998/93

CES

CENTRUM
VOOR
ECONOMISCHE
STUDIEN

NAAMSESTRAAT 69
B-3000 LEUVEN

**DE AZIATISCHE CRISIS:
PERSPECTIVERING EN NABESCHOUWING**

DEPARTEMENT ECONOMIE

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN

1998/93

DE AZIATISCHE CRISIS : PERSPECTIVERING EN NABESCHOUWING

Verantwoordelijke uitgever : Professor Louis Baeck,
Faculteit der Economische en Toegepaste
Economische Wetenschappen

De "Leuvense Economische Standpunten" worden opgevat als een vrije wetenschappelijke tribune waarin de stafleden van het Departement Economie en van haar onderzoekseenheid, het Centrum voor Economische Studiën, opiniërende studies en essays publiceren. De opzet bestaat erin om op bevattelijke wijze een reeks van inzichtsverhelderende en beleidsoriënterende economische standpunten te brengen. Onze beweeglijke wereld heeft hieraan wel behoefte.

Dergelijke reeks zal uiteraard verschillende opinies en denkstromingen brengen.

Leuvense Economische Standpunten zullen alleen de visie van de auteur vertolken. Zij kunnen dus niet doorgaan als de visie van een instelling.

Adres voor bestellingen :

Centrum voor Economische Studiën
Naamsestraat 69
B — 3000 LEUVEN

Prijs per aflevering : 100 F.
Postcheque : 000-0544830-78

Telefoon : 016 / 32.67.25 — 32.66.33

Louis BAECK

december 1998

D/1998/2020/37

INHOUDSTAFEL

I.	Zonsverduistering in de landen van de rijzende zon	1
II.	De sectoriële verschuiving van arbeid en kapitaal	4
III.	Akamatsu's paradigma van wilde ganzen	8
IV.	De Aziatische ontwikkelingsstaat	15
V.	De financiële dimensie	19
VI.	Identiteitsbewustzijn en culturele assertiviteit	25
VII.	Komt er een weerbots in China ?	32
VIII.	Nabeschouwing	37

I. ZONSVERDUISTERING IN DE LANDEN VAN DE RIJZENDE ZON

Etymologisch heeft de term *Azië* zijn wortel in het Oud-Syrisch waar het zonsopgang betekende. En in de Oudheid kreeg dit woord een ruimer en magische betekenis, namelijk "de landen van de rijzende zon". Het Oosten heeft vanouds fascinerend gewerkt op de verbeelding van de westelijk gelegen beschavingen. Alexander de Grote wilde er heen, maar zijn leger staakte de uitputtende veroveringstocht in de Punjab. Aan de Romeinen werd de weg reeds afgesperd in Perzië. Maar met een uitbarsting van een haast grenzeloze energie stootte de Islam door tot India, Zuidoost-Azië en tenslotte tot aan de zuidkust van China. Vanaf de vijftiende eeuw trokken in snel opeenvolgende golven de Portugezen, de Spanjaarden, de Nederlanders, de Engelsen en later ook de Fransen er heen : eerst voor handel maar daarna voor kolonisatie¹. Deze onuitgenodigde inenting van het Westen, zou in het Oosten een onvermoede dynamiek loswoelen. In de eerste eeuwen van de kolonisatie ging de ontwikkeling traag van start. De beschavingen van het Oosten leken vastgeroest te zijn in hun tradities. En in het begin van onze eeuw schreef Max Weber zijn invloedrijk meesterwerk over *Wirtschaftsethik*. Hierin verkondigde de vermaarde beschavingsfilosoof de thesis dat de Oosterse godsdiensten -Hindoeïsme, Boeddhisme, Confucianisme en Taoïsme- een culturele rem vormden, die elke aanzet tot economische ontwikkeling in de kiem smoorde.

Nochtans, de geschiedenis van het Oosten zou onverwacht een andere en voor het Westen een schokkende wending nemen. Met de verbetering en de slagvaardigheid kenmerkend voor de vroegere *samurai*, mobiliseerde Japan alle nationale krachten voor modernisering en industrialisering. Dit met als prioritair doel de westerse voorsprong in te halen. Japan was de eerste niet-westerse laatkomer die inzake snelheid van industriële ontwikkeling alle historische records klopte. Tot aan de crisis van 1990, toen de speculatieve zeepbel er losbarstte, stond Japan model in vele managementscholen van het Westen. Desondanks zijn financiële crisis scoort de Japanse economie, als tweede in rang op wereldvlak en als één van de meest competitieve in de internationale markten nog zeer hoog : als exporteur, als investeerder en als kredietverschaffer. Japan is één van de voornaamste kredietverschaffers aan de Amerikaanse economie die in het jongste decennium uitgroeide tot de grootste internationale schuldenaar.

¹ In een memorabele stafvergadering vroeg een generaal aan Napoleon waarom de strijdlustige veroveraar niet naar China trok. Hierop zou Bonaparte geantwoord hebben : laat deze reus maar slapen "*car, quand la Chine se réveillera le monde tremblera*".

In de jaren 1960 sloeg het Japanse voorbeeld aan in Zuid-Korea, Taiwan, Singapore en Hongkong. Zoals Japan genoten deze discipelen tevens Amerikaanse steun wegens hun bondgenootschap in de Koude Oorlog tegen de Sovjet-Unie en China. Bij deze zogenaamde "*tijgers*" groeide de inhaalstrategie inzake ontwikkeling uit tot een nieuw succesverhaal. En na 1980 ging voor een derde groep van snel groeiende laatkomers de inhaalstrategie van start, met name Thailand, Maleisië, Indonesië, alsook China en Vietnam. Tijdens de periode 1985-1997 bedroeg het gemiddelde van de jaarlijkse groei van het nationaal product 8,4 % in Zuid-Korea, 6,5 % in Hong Kong, 7,3 % in Indonesië, 7,7 % in Maleisië, 8,2 % in Singapore, 7,3 % in Taiwan, 8,3 % in Thailand en 8,4 % in China. Deze ontwikkeling op materieel vlak verwekte daarenboven een nieuwe gist in de culturele sfeer van de regio. De door hun nationalistische media en politieke beleidslieden heropgewaardeerde Aziatische maatschappijnormen en waarden verleenden aan de landen van de rijzende zon een assertiever identiteitsbewustzijn tegenover het Westen. In deze nieuwe visie werd de weberiaanse thesise op haar kop gezet. In hun profilering van de niet-westerse moderniteit werd het culturele erfgoed van het Oosten nu geperceptueerd als *voedingsbodem* van ontwikkeling.

Tot begin juli 1997 werd de stormachtige opgang van de regio alom geprezen als een ongeëvenaard groeimirakel. De strategen van transnationale ondernemingen, de gangmakers en de speculanten van de internationale financiële markten, alsook de trendsettende analisten van de Wereldbank, van het IMF en van de universitaire denktanks, hierin begeleid door de media, hemelden de Aziatische tijgers op als een na te volgen voorbeeld voor andere landen in ontwikkeling. Maar in het kielzog van de devaluatie van de Thailandse bath (2 juli 1997) ontspon een financieel debacle dat als een besmettende koorts oversloeg naar Indonesië, Maleisië, de Filipijnen, en enkele maanden later ook naar Zuid-Korea.

Ondertussen werd in een overvloed van nabeschouwingen, in detail beschreven wat allemaal was misgelopen. Nu wordt voornamelijk de inefficiëntie van hun financiële instellingen scherp in focus gesteld. Maar tijdens het hoogtij van optimisme werd met deze interne broosheid van de Aziatische banken inzake financiële intermediëring, noch door financiële strategen van het Oosten, noch door de kredietverschaffers van het Westen, rekening gehouden. Integendeel, sinds het begin van de jaren negentig werden de tijgers nodeloos overspoeld met een overvloed van interne en externe investeringen en vooral ook met kredieten op korte termijn, die hun absorptiecapaciteit ver overschreed. Maar toen in juli 1997 het getij keerde, verloren de kredietverschaffers, die op onbesuisde manier een overvloed aan financiële middelen hadden ingespoten, plots het vertrouwen. Zij

trokken hun financiële insteek zonder verwijl terug, zodat de wankelende kredietpiramide instortte.

De nabeschouwingen die voornamelijk de financiële dimensie van de crisis in focus zetten, bezondigen zich nu aan dezelfde myopie als de interne kredietverschaffers en internationale bankiers voordien. Inderdaad, april 1995 was de startfase van een asymmetrische fluctuatie, die voor de tijgers een averechtse koersevolutie inluidde tussen de voor hen determinerende internationale valuta: met name de Amerikaanse dollar en de Japanse yen. Van april 1995 tot juni 1997 genoot de dollar tegenover de yen een opwaardering van 36,2 %. De forse klim van de dollar en de steile val van de yen tegenover de Amerikaanse munt dreef hun exportcapaciteit in het nauw. Immers, de nationale munten van de tijgers waren vastgekoppeld aan de dollar. Als gevolg van de dollarklim spiraalden hun wisselkoersen opwaarts naar een voor hun export pijnlijke overwaardering. Hierdoor werden hun exportproducten te duur op de Japanse markt, één van hun belangrijkste afnemers. De door afwaardering goedkoper geworden Japanse export, snoepte hen bovendien de export af in de Amerikaanse en Europese afzetmarkten. Dit verlies aan competitief voordeel veroorzaakte onverkoopbare stocks voor een reeks van exportproducten en een groeiend tekort op hun handelsbalans. Deze negatieve weerbots verwekte sinds 1995 een toenemende opstopping in de reële kringlopen van hun economie. De te laat komende devaluaties van de zomer 1997 sleurden het wankelende financiële systeem in een draaikolk.

In de nabeschouwingen over de conjuncturele ommekeer is nu een even radicale weerbots inzake thematisering te merken. Vele analisten, ondermeer ook deze van de meest prestigieuze internationale instellingen die het logo van "*mirakel*" in beeld brachten, hebben het nu met even veel vlijt over de "*ontluistering*" hiervan. Deze gang van zaken illustreert nogmaals de mate van stereotiepe beeldvorming waarmede gebeurtenissen worden omkranst. Vooral indien het ontwikkelingen betreft in ver afgelegen streken, met culturen die verschillen van de onze. De crisis heeft het latente wantrouwen tegenover het Westen aangescherpt. En ook in de dieptelagen van hun samenlevingen is wegens het welvaartsverlies van de massa woeling te bespeuren. In Indonesië heeft deze socio-politieke gisting een stroming verwekt die aanstuurt op *reformasi*, d.w.z. op afbouw van het autoritair regime en op maatschappelijke vernieuwing. Deze heeft reeds aanleiding gegeven tot straatgeweld met vele slachtoffers. Daar zwerven in de steden woelige groepen van onwortelde plattelanders werkloos rond die conflictstof aanbrengen voor etnische oprispingen. Dus, de crisis is niet enkel financieel.

Ons essay heeft als opzet de structurele omschakelingen van de regio te perspectiveren vanuit een ruimer ontwikkelingsveld. Sinds het einde van de jaren zestig hielp ik projecten van universitaire ontwikkeling opstarten in de Filipijnen, Taiwan en Indonesië. Zo leefde ik de ontwikkeling van de regio van dichtbij mee. Dit standpunt is dus mede bevrucht door de ervaring opgedaan ter plekke.

II. DE SECTORIËLE VERSCHUIVING VAN ARBEID EN KAPITAAL

De economische geschiedenis leert ons dat de welvaartsgroei van een volkshuishouding in versnelling komt wanneer arbeidskrachten en kapitaal worden overgeheveld van landbouw naar industrie. In de literatuur over ontwikkeling werd deze sectoriële verschuiving op bijzondere wijze benadrukt als motor van welvaartsgroei. Dit door een ganse schare van publicisten, waaronder C. Clark, S. Kuznets, J. Fourastié en A. Lewis de voornaamste zijn. Voornamelijk Arthur Lewis verwierf faam met zijn stelling dat in de rurale en agrarische sector een relatief belangrijke arbeidsreserve aanwezig is, die wegens de daar heersende verborgen werkloosheid beschikbaar komt om tegen relatief lage lonen over te schakelen naar industriële activiteiten². Aangezien de surpluswaarde van arbeid hoger ligt in de industrie, die tevens wordt gekenmerkt door een hogere kapitaalinsteek, neemt de productie per arbeidskracht sterk toe onder impuls van rurale exodus en sectoriële verschuiving. Deze schepping van industriële meerwaarde zal des te groter zijn naarmate de lonen van de toetreders tot industriële en stedelijke activiteiten voor min of meer lange tijd relatief laag worden gehouden.

In de Aziatische tijger-zone scoorde de industriële surpluswaarde bijzonder hoog als gevolg van drie factoren, vooreerst hun demografische dynamiek. Ten tweede, een uitzonderlijke sociale discipline van hun toetreders tot de moderne sectoren van de arbeidsmarkt. De derde factor was de uitzonderlijk hoge interne spaarquote (dertig procent en soms meer van het nationaal product) die samen met de uit het buitenland instromende kredieten en investeringen de moderniserende sectoren overvloedig spijsden met kapitaal.

In de meeste ontwikkelingslanden grijpt sinds het begin van de jaren zestig een demografische verjonging in de leeftijdspiramide plaats. Dit als gevolg van relatief snel dalende sterftecijfers (door verbetering van hygiëne en medische verzorging)

² A. Lewis (1954), "Economic Development with Unlimited Supplies of Labor", in *Manchester School of Economic and Social Studies*, n° 2.

en trager dalende geboortecijfers. Na verloop van tijd zwellen de aantallen van werkbekwame bevolking bijzonder sterk aan. De absorptiecapaciteit van de rurale en agrarische sectoren lijdt hierdoor aan opstopping, zodat een toenemende arbeidsreserve beschikbaar komt voor de sectoriële verschuiving. In vergelijking met andere ontwikkelingslanden werd de loonmatiging voor de snel aanzwellende stroom van toetredenden tot de moderne sectoren van de economie, onder strakke controle gehouden. Hiervoor zorgden de autoritaire regimes die de snelle groei van hun economie hadden verheven tot de centrale doelstelling van hun beleid. Van syndicale druk was vrijwel geen sprake.

Het land van de regio waar de sectoriële omschakeling het meest impact heeft, is China. Inderdaad, de maoïstische ideologie was gekenmerkt door voorkeur voor het platteland en een onverholen achterdocht tegen stedelijke anomie. De roerganger Mao Zedong lanceerde een industriële ontwikkeling met een minimum aan rurale exodus. En tijdens de Grote Sprong voorwaarts werd de ontwikkeling van dorpsindustrieën verheerlijkt als een spurt inzake ontwikkeling. Deze strategie werd demografisch ondersteund door de "verplichte" transfer van 20 miljoen stedelingen naar het platteland. Bij de afkoeling van de Culturele Revolutie volgden er nog eens 22 miljoen dezelfde weg. Deze keer waren het vooral stedelijke studenten en intellectuelen die naar het platteland op boetetocht werden gestuurd, om zich daar te bekeren tot de authentieke waarden van het maoïsme. Toen de vernieuwers na 1978 het roer omgooiden, was op het Chinese platteland een enorme arbeidsreserve beschikbaar, om zich op de geliberaliseerde en moderniserende dorpsbedrijven te storten of om zich naar de expansieve zones van de maritieme zuidkust te begeven. Hiermede haalde de sectoriële verschuiving en de rurale exodus in China de hoogste score van de hedendaagse tijd. Tabel 1 illustreert voor de periode 1970-1995 het toenemend gewicht van de industriële activiteiten: als percent van het BNP en als percent van de totale werkende bevolking.

Tabel 1 : De sectoriële verschuiving

Land	In % van BNP		In % werkende bevolking	
	1970	1995	1970	1995
China	38,3	48,5	10,1	21,0
Indonesië	18,7	40,7	10,3	17,0
Zuid-Korea	28,7	43,1	19,8	23,3
Maleisië	25,2	43,3	14,3	30,1
Thailand	25,3	39,4	6,0	22,6

Bron : Atlas Wereldbank.

In dezelfde tijdspanne evolueerde de verstedelijking van de bevolking naar de volgende verhoudingen : Zuid-Korea van 11 % naar 20 %, Maleisië van 33 % naar 53 %. Thailand van 13 % naar 20 %, Indonesië van 17 % naar 34 % en China van 17 % naar 26 %³. Indien we deze verstedelijking in verhouding brengen met de totale bevolking van China met 1.234 miljoen inwoners, van Indonesië met 198 miljoen, van Thailand met 60 miljoen, van Zuid Korea met 45 miljoen en van Maleisië met 20 miljoen inwoners, kan men zich indenken hoe ingrijpend deze veranderingen in de leef- en werkomstandigheden in een zo korte tijdspanne is geweest voor een massa mensen. Al wie de snel groeiende steden aandoet van 10 miljoen inwoners en meer (zoals Shanghai, Bangkok, Jakarta) is getuige van de chaotische drukte die er heerst.

De naoorlogse neoklassieke groeitheorie bracht op deze algemene thematisering van de sectoriële verschuiving een econometrische variante, steunend op de Cobb-Douglas productiefunctie : eerst door Jan Tinbergen en daarna door Robert Solow⁴. In hun voetspoor ondernam Edward Denison een meer gedetailleerd statistisch onderzoek van factor-analyse de specifieke componenten van de economische groei⁵. Vertrekkend van de productiefunctie $Y = L^\alpha K^\beta P$, waar Y het nationaal product voorstelt, L de hoeveelheid arbeidskrachten gedoseerd met coëfficiënt α , de hoeveelheid kapitaal K gedoseerd met coëfficiënt β en tenslotte P de restfactor productiviteit of efficiëntie. De efficiëntie-factor is dus het residu bekomen na aftrek van de kwantitatieve groei veroorzaakt door de additionele inzet van arbeid en kapitaal. Dit residu aan efficiëntie of productiviteit neemt in Denisons's visie toe onder impuls van schaalvoordelen, van kwalitatieve verbetering der arbeidskrachten door meer scholing en door technologische vooruitgang, belichaamd in de nieuwe kapitaalgoederen. Een gedynamiseerde productiefunctie (d.w.z. na logarithmering en differentiëring in de tijdsdimensie) krijgt dan volgende vorm : $g_Y = \alpha g_L + \beta g_K + g_P$, waarin het symbool g de jaarlijkse groei voorstelt van arbeid, van kapitaal en van de productiviteit of efficiëntie van de economie in haar geheel. Deze boekhoudkundige groeifunctie kan ook geschreven worden als volgt : $g_P = g_Y - \alpha g_L - \beta g_K$, waarin g_P de stijging inzake productiviteit weergeeft.

³ J. Domingo (1997), *L'Espace Asie-Pacifique*, Parijs ; R. Waters (1997), *The New Geographics of The Pacific Rim*, London.

⁴ R. Solow (1956), "A Contribution to the Theory of Economic Growth", in *Quarterly Journal of Economics*, februari.

⁵ E. Denison (1962), *The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us*, Washington.

In de jaren negentig, toen de Aziatische groeidynamiek nog draaide op volle toeren, speurden enkele discipelen van Denison, voornamelijk A. Young, S. Collins & B. Bosworth en M. Sarel naar de specifieke bijdrage van de productiefactoren die bepalend waren voor de hoge groei van deze regio⁶. Op basis van hun empirisch speurwerk over de "totale factor-productiviteit" kwamen deze economen tot de bevinding dat de hoge jaarlijkse groeiscoringen van de regio hoofdzakelijk het gevolg waren van de snel toenemende inzet van arbeid (g_L) en van meer intensieve insteek van kapitaal (g_K) in de moderniserende sectoren, terwijl de stijging van productiviteit en efficiëntie (g_P) van deze economieën eerder aan de lage kant bleef.

Tabel 2 : De factor g_P in jaarlijkse percenten

Land	Young 1966-1990	Collins & Bosworth 1960-1994	Sarel 1978-1996
Indonesië	1,3	0,8	1,2
Zuid-Korea	1,7	1,5	1,4
Maleisië	1,1	0,9	2,1
Thailand	1,5	1,8	2,1

Al wie enigszins vertrouwd is met de simplificerende assumpties, die als theoretische onderbouwing dienen van deze productiefunctionele econometrie, beseft dat dergelijke berekeningen slechts bij benadering de werkelijkheid weergeven⁷. Deze boekhoudkundige narekening bracht hun auteurs tot de stelling dat de Aziatische groei meer het gevolg was van inzet van additionele productiefactoren (accumulatie) dan van stijging in productiviteit en efficiëntie. De relatief lage scores van g_P brachten de tenoren van de neoklassieke groeitheorie in twijfel over de duurzaamheid van de hoge globale groeicijfers (g_Y).

In *Foreign Affairs*, het ruim verspreide Amerikaanse tijdschrift over geopolitiek, liet Paul Krugman een bommetje los⁸. Op basis van Young's cijfermateriaal galmden Krugman het uit dat de Aziatische groei een mythe was. Immers, de hoge

⁶ A. Young (1994), "Accumulation, Exports and Growth in the High Performing Asian Economies", in *Carnegie-Rochester Conference Series*, Washington ; A. Young (1995), "The Tyranny of Numbers : Confronting the Statistical Realities of the East Asian Growth Experience", in *Quarterly Journal of Economics*, n° 110 ; S. Collins & B. Bosworth (1996), "Economic Growth in East Asia : Accumulation versus Assimilation", in *Brookings Papers*, Washington, n° 2 ; M. Sarel (1997), "Growth and Productivity in ASEAN Countries", *IMF Working Papers*, Washington, n° 97.

⁷ Het pikante van Young's cijfers is dat hij voor de Verenigde Staten tot een g_P kwam van slechts 0,4 %, voor Duitsland 0,9 %, maar voor Japan 1,2 %, voor China 1,3 en Hong Kong 2,5 % ; met Gabon en Cameroen de hoge score van 2,4 % !

⁸ P. Krugman (1994), "The Myth of Asia's Miracle", in *Foreign Affairs*, n° 6.

groeicijfers waren er voornamelijk het resultaat van een unieke en dus voorbijgaande fase : vlotte arbeidstoevoer, gekoppeld aan een hoge spaarquote en daarenboven vlot binnenstromende investeringen. Van zodra deze factor-accumulatie in de fase komt van afnemende meeropbrengsten, zouden de globale groeicijfers van de tijgers (uit hoofde van hun lage score in productiviteit) eerlang terugvallen tot normale proporties. Alhoewel Krugman's stelling sinds juli 1997, *urbi et orbi* wordt gehuldigd als een profetie, is de huidige crisis niet volgens zijn scenario verlopen. Immers de neoklassieke groei-econometrie stelt een afbrokkeling van het accumulatie-effect in perspectief. Maar deze afnemende meeropbrengsten van arbeid en kapitaal worden evenwel geperspectieerd als een *graduele* afkalving van g_L en g_K , d.w.z. op halflange termijn. De Aziatische crisis daarentegen sloeg plots toe, na het uiteenspatten van de speculatieve zeepbel. Zonder deze schokgolf had het accumulatie-effect in deze economieën nog wel enkele jaren kunnen duren.

III. AKAMATSU'S PARADIGMA VAN WILDE GANZEN

De succesvolle inhaalstrategie en de snelle industriële ontwikkeling van naoorlogs Japan hebben fascinerend gewerkt op de Zuidoost-Aziatische tijgers. Het economisch mirakel heeft in dit land van de rijzende zon zelf aanleiding gegeven tot vinnige thematisering over de oorzaken van deze snelle industriële ontwikkeling. Door een ganse schare van Japanse economen werden hierover vinnige debatten gehouden, met O. Shimomura, H. Kanamori, M. Shinohara en S. Okita in het voortouw⁹.

In deze problematisering stonden twee stellingen centraal. De ene school van denken legde de nadruk op de vlotte herstructurering van de industrie met in een aanloopfase exportproducten van de lichte sectoren, gekenmerkt door lage lonen, eenvoudige technologie en arbeidsintensieve productiemethoden. Deze aanloop diende als voedingsbodem voor kwalitatieve opwaardering, door transfer van arbeid, kapitaal en technologie naar industriële activiteiten met hogere meerwaarde : staal, machinebouw, scheepsbouw, assemblage, petrochemica en elektronica. De andere school van denken richtte de focus op het economisch beleid, meer bepaald op de nauwe en synergetische samenwerking tussen de overheid, de grote richtinggevende ondernemingen en hun managers. Volgens deze school van denken is bij laatkomers in ontwikkeling deze administratieve

⁹ Voor een overzichtelijke synthese van deze thematisering, zie T. Morris-Suzuki (1989), *A History of Japanese Economic Thought*, Londen.

begeleiding doorslaggevend. In Japan waren het MITI (Ministerie van Internationale Handel en Industrie), het Ministerie van Financiën en de Centrale Bank de oriënterende instellingen. Hun fiscale, tarifaire en financiële prikkels waren van determinerende aard om de managers van de privé sector te activeren voor kwalitatieve herstructurering van de industrie en tot een doeltreffende veroveringsstrategie van de internationale afzetmarkten.

De soms agressieve veroveringstocht van de overheids-begeleide export was anathema voor de Amerikaanse handelslobby. Deze zette Washington onder druk om er paal en perk aan te zetten. De controversie kreeg haar eerste beslag met de Plaza-overeenkomst (1985) waar de Verenigde Staten en de Europese Unie, Japan voorstelden om de yen op te waarderen. Hiertoe werd in het latere Louvre-akkoord (1987) werd beslist. Gebonden door deze akkoorden lieten de Japanse overheden hun munt vrijer opspiralen. Midden 1985 stond de koers nog gelijk aan 250 yen voor één dollar, maar na een forse klim kon je eind 1987 met slechts 125 yen een tegenover Japan sterk afgewaardeerde dollar aan halve prijs kopen. Deze politiek van *endaka* (opwaardering van de yen) had een dubbel effect :

1. De Centrale Bank van Japan startte een fase op van zeer lage intrestvoeten om de buitenlandse investeerders en speculanten, aangetrokken door de opwaarderende yen, "buiten" te houden. Maar deze politiek van lage rentestanden verwekte een exuberante speculatieve golf vanwege de Japanners zelf. De aandelenkoersen op de beurs van Tokio klommen tot een waanzinnige hoogte, de prijzen van de stedelijke bouwgronden, golfterreinen en pretparken schoten uit de haak. *Endaka* transformeerde Japan in een reusachtige casino. Tussen 1987 en 1990 bleef de economie nog groeien, maar aan een vertraagd tempo van 5 % per jaar. Toen spatte de speculatieve zeepbel plots open en zette een diepe recessie in¹⁰. Deze belette Japan nog niet om actief en competitief te blijven op de wereldmarkt. Van 1992 tot 1995 boekte Japan nog een surplus op de internationale handelsbalans, met een jaarlijks gemiddelde van 100 miljard dollar. Sinds april 1995 is de yen opnieuw sterk afgewaardeerd tegenover de dollar, zodat de Japanse export terug monetair wordt gestimuleerd.
2. Teneinde de negatieve effecten van *endaka* te omzeilen (het duurder worden van hun export), transfereerden de grote en middelgrote ondernemingen de productie van relatief lage meerwaarde-goederen, sinds 1985 over naar de buurlanden van Zuidoost-Azië en later ook naar China. *Endaka* verwekte dus ook een lift aan Japan's internationale directe investeringen (IDI). Van 1985 tot 1990 (de

¹⁰ H.M. Boissou (1995), *Japon : le déclin ?*, Parijs.

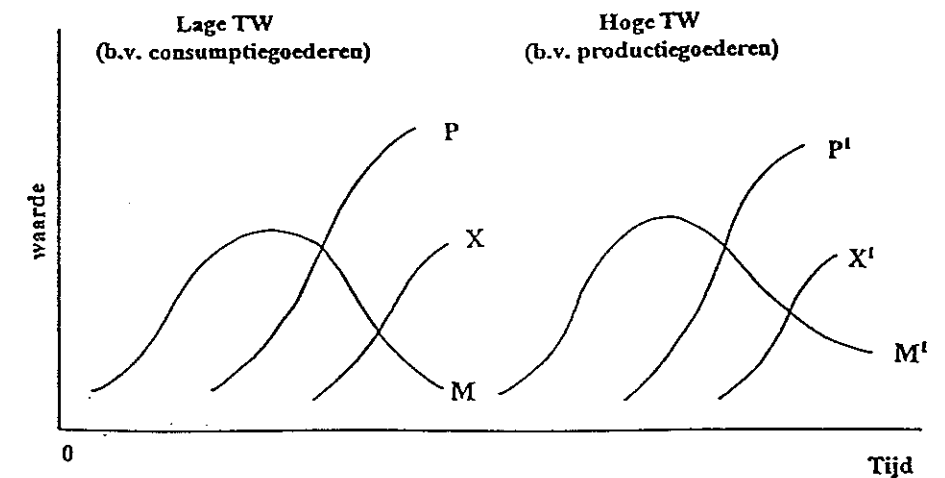
vooravond van de financiële crisis) steeg deze stroom aan buitenlandse IDI van 43.970 miljoen dollar tot 201.440 miljoen. Dit betekende een indrukwekkende vermenigvuldiging met 4,6. En hiervan ging een beduidend deel naar het opstarten van lokale productie in de lage loonzone van de nabuurlanden. Sinds de recessie is de uitstroom van IDI beduidend vertraagd, maar de IDI-stroom naar de Aziatische nabuurlanden blijft relatief sterk¹¹.

Volgens mijn inzicht verschaft Kaname Akamatsu één van de meest originele visies over de industriële inhaalstrategie van Japan, alsook over de bevruchting hiervan op de ontwikkeling van de Aziatische zone in haar geheel¹². Met een beeldspraak verwijzend naar het dierenrijk, vergelijkt Akamatsu de opeenvolgende groeicurven van opwaarderende industrieën aan de vlucht van wilde ganzen : *gankô geitai*. Akamatsu deelt de wereldeconomie op in leidende ganzen en in onderontwikkelde achterblijvers. Daartussen zitten nieuwe, dynamische groeilanden (*shinkookoku*) zoals Japan, voortgestuwd door een gezwinde inhaalstrategie. In de eerste fase importeren deze inhalers hun industriegoederen (M) uit de economieën van de voorlopers (zie figuur 1). Maar eens de importgoederen zijn ingeburgerd, wordt de eigen productie ervan in eigen land opgestart (in de curve voorgesteld door P). De importsubstituerende nationale productie volgt (indien begeleid door een efficiënt beleid) een S-vormige groeicurve, die Akamatsu vergeleek met de vlucht van een wilde gans. In de volgende fase wordt de eigen productie rijp gemaakt voor competitieve export, wiens expansie een gelijkaardige gans-curve volgt. In de aanvangsfase van de industriële ontwikkeling handelt het hoofdzakelijk over consumptiegoederen, vervaardigd met goedkope arbeid, relatief weinig kapitaalinsteeke en eenvoudige technologie. Deze cyclus van imports substitutie, gevolgd door efficiënte eigen productie en daarna competitieve export, herhaalt zich telkens : in steeds nieuwer gamma's van goederen en sectoren in de richting van opstijgende meerwaarde, met meer kwalitatieve arbeidskrachten en met kapitaal- en technologie-intensiever procédés.

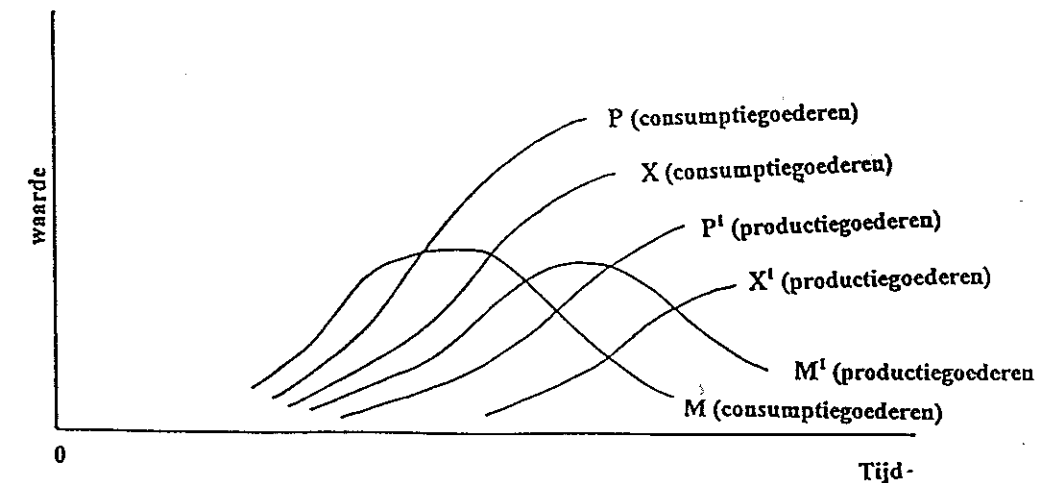
¹¹ K. Yoshihara (1995), *Japanese Economic Development*, Kuala Lumpur.

¹² Akamatsu maakte zijn eerste gedachtenspinsels hierover bekend op het eind van de jaren dertig als theoretische onderbouw van de toenmalige imperiale expansiedrang van Japan in de regio. Deze intellectuele collaboratie werd hem zwaar aangerekend zodat zijn theorie werd doodgezwegen in de eerste jaren na de militaire nederlaag. Volgend op zijn politiek eerherstel verschenen van zijn hand twee kernachtige schriften in westerse tijdschriften : K. Akamatsu (1961), "A Theory of Unbalanced Growth in the World Economy", in *Weltwirtschaftliches Archiv*, n° 2 en (1962) "A Historical Pattern of Economic Growth in Developing Countries", in *The Developing Economies*, n° 1. Voor een inzichtelijke contextualisering van Akamatsu's paradigma verwijzen we de lezer naar : P. Korhonen (1994), "The Theory of the Flying Geese Pattern of Development and its Interpretations", in *Journal of Peace Research*, n° 1.

Figuur 1 : Akamatsu's patroon van industriële ontwikkeling

Figuur 2 : TNO-geassisteerd patroon

Symbolen : P : nationale productie ; X : export ; M : import ; TW : toegevoegde waarde

Volgens Akamatsu is de actieve begeleiding van de overheid, in samenwerking met de toonaangevende ondernemingen, van essentieel belang voor het vlotte verloop van deze kwalitatieve herstructurering van het industriële apparaat. Het instrumentarium van de overheid (fiscaal, financieel, tarifair en monetair beleid) moet deze kwalitatieve herstructurering activeren. Door positieve prikkels te geven aan beloftevolle en steeds hoogwaardiger producten en sectoren (de zonsopgang-industrieën) die een fikse meerwaarde scheppen. En door de zonsondergang industrieën te sanctioneren, die niet meer competitief genoeg zijn in de internationale afzetmarkten, wordt de weg vrijgemaakt voor industriële opstarting van meer dynamische bedrijven. Voor de laagwaardige activiteiten ligt de enige toekomst in hun transfer naar de Aziatische nabuurlanden, d.w.z. naar de dichtbij gelegen lage loonzones. Met de uitzwerming van Japanse ondernemingen, hierin gevolgd door Aziatische, Europese en Amerikaanse bedrijven, werd een patroon van wilde ganzen opgestart in Thailand, Maleisië en Indonesië, alsook in China en Vietnam.

Aangezien de TNOs met hun strategie van verschuiving naar deze externe productiebasissen, niet alleen kapitaal maar ook technologie meebrengen, grijpt de dynamiek van opwaardering er in versneld tempo plaats. Bij een TNO-geassisteerde industriële ontwikkeling schuiven de ganzen-curven (d.w.z. de in figuur 2 weergegeven symbolen van kwalitatieve opwaardering en herstructurering) dichter bij elkaar. De economen Kioshi Kojima en Terutomo Ozawa kwamen tot de bevinding dat in geval van wat zij "tandem-groei" noemen (d.w.z. herstructurering van de lokale industrie geassisteerd door buitenlandse investeringen) er een versneld ganzen-patroon op gang komt. Volgens deze auteurs stuwde deze *tandem-groei* ondermeer ook in de richting van supranationale complementariteit en integratie tussen de Zuidoost- en Oost-Aziatische industrie¹³. De supranationale handelsakkoorden in de schoot van ASEAN zou deze toenadering bevorderen. In het kielzog van *endaka* kwamen na 1990 de IDI-stromen naar de jongste tijgers, maar vooral naar China, in versnelling. Tabel 3 illustreert de evolutie van de totale ingestroomde stock aan IDI in de zone.

¹³ K. Kojima (1978), *Direct Foreign Investment: A Japanese Model of Multinational Business Operations*, London; K. Kojima and T. Ozawa (1985), "Toward a Theory of Industrial Restructuring and Dynamic Comparative Advantage", in *Hitobashi Journal of Economics*, n° 2; T. Ozawa (1995), *The Flying Geese Paradigm and Tandem Growth: TNC's Involvement and Agglomeration Economies in Asia's Industrial Dynamism*, Seoul.

Tabel 3 : Evolutie van totale stock ingestroomde IDI*

Land	1990	1997	Vermenigvuldiging	Percent BNP van 1997
China	18.568	217.241	11,7	24,7
Indonesië	38.883	62.147	1,6	25,1
Maleisië	14.117	45.203	3,2	48,6
Thailand	7.980	23.104	2,9	11,6

* In miljoenen dollar.

Bron : United Nations, World Investment Report, New York, 1998.

Deze binnenstromende IDI waren in overwegende mate afkomstig uit Azië zelf, d.w.z. uit Japan en uit de eerst geïndustrialiseerde tijgers; dus in mindere mate uit de Verenigde Staten en de Europese Unie. Eind 1997 bedroeg de uitgestroomde IDI-stock van Hong Kong het enorme bedrag van 137.512 miljoen dollar (waarvan een groot deel geïnvesteerd in China), gevolgd door Singapore met 43.000 miljoen, Taiwan met 34.178 miljoen en Zuid-Korea met 18.044 miljoen dollar. Er grijpt dus een beduidende Aziatische vervlechting van deze regio plaats. Een aanzienlijk deel van deze IDI is afkomstig van *diaspora*-Chinezen in de regio.

De zeer vlotte instroom van IDI bovenop de hoge interne spaar- en investeringsquote van de tijgers, dit in synergie met een enorme reserve aan relatief goedkope arbeidskrachten, gaven een ongeëvenaarde spurt aan hun industrialisatie. Maar deze had ook schaduwzijden. Van halfweg de jaren negentig werd duidelijk dat de ganzen elkander in enkele groeisectoren in de haren vlogen, zoals voor de productie van elektronisch kleinmateriaal, assemblage van machines en automobielen. Voor deze reeks van goederen groeide een strop in de afzetmogelijkheden. Het paradigma van de *tandem-groei* stelde een min of meer gecoördineerde integratie van de ganzenvlucht voorop. Maar, wegens de onderlinge concurrentie van deze landen werd dit project in werkelijkheid niet ten volle gerealiseerd.

Ook op het micro-economisch vlak van de bedrijven bleef de efficiëntie soms in gebreke, zodat de herstructurering naar hoogwaardiger kwaliteit stroever verliep dan gewenst. Een deel van de lokale industriële leken hoger te quoteren in soms roekeloze ondernemingsgeest dan wel in oordeelkundig management. De lage lonen uitbetaald aan de gedisciplineerde arbeidsreserve was dus niet altijd het meest probate middel voor de bevordering van de productiviteit en voor competitieve export. Trouwens, onder impuls van de buitenlandse investeringen groeiden hele segmenten van deze volkshuishoudingen uit tot ondergeschikte productieschakel in het mondiale TNO-systeem. Hierdoor was de hoofdstroom van

hun export voornamelijk gericht op interfiliale handel naar de thuismarkten van enkele directe investeerders. Deze ontwikkeling werd door Yoshihara het schampere etiket van *ersatz-kapitalisme* opgeplakt¹⁴. De rangschikking van de drie voornaamste afnemers van hun export geeft voor 1996 de volgende scores :

- Voor China : Hong Kong 24 %, Japan 19 % en USA 17 %.
- Voor Indonesië : Japan 30 %, USA 14 % en Europese Unie 13 %.
- Voor Zuid-Korea : USA 19 %, Japan 14 % en Europese Unie 14 %.
- Voor Maleisië : Singapore 21 %, USA 20 % en Europese Unie 14 %.
- Voor Thailand : USA 18 %, Japan 17 % en Singapore 12 %.

Het feit dat een omvangrijk deel van hun export stroomde naar afzetmarkten behorend tot muntzones (yen en dollar) waarvan de onderlinge valutakoersen aanzienlijke fluctuaties te zien gaven van op- en afwaardering, maakte hun export zeer kwetsbaar en afhankelijk van externe monetaire en geopolitieke determinanten. Hierover hadden ze geen enkele controle. Daarenboven devalueerde China in april 1994 de renminbi met ongeveer 34 %. De hierdoor goedkoper geworden Chinese export heeft ondermeer geleid tot een afsnoeping van Zuidoost-Aziatische exportmarkten. Sinds 1995 kreeg de Zuidoost-Aziatische export lood in de vleugels en saldeerden de handelsbalansen van de drie jonge tijgers een toenemend deficit.

Tabel 4 : Saldo van handelsbalans in %

Land	1995	1996
Indonesië	- 3,5	- 4,1
Maleisië	- 8,5	- 7,9
Thailand	- 8,1	- 7,8

Bron : Databank IMF.

Deficits van deze omvang, vooral in economieën met een uitgesproken exportstrategie wekken de achterdocht van speculanten in de wisselkoersmarkten. En de Zuidoost-Aziatische munten kwamen herhaaldelijk onder druk, met afvloeien van reserves. In 1995 toen de dollar opspiraalde, hadden zij hun valuta beter afgehaakt van de driftig klimmende dollar. Door deze muntherschikking te lang uit te stellen, d.w.z. door de (noodzakelijke) devaluatie te verdagen naar halfweg 1997, werd het schokeffect nog verscherpt.

¹⁴ K. Yoshihara (1988), *The Rise of Ersatz Capitalism in Southeast Asia*, Kuala Lumpur ; zie ook Mc Vey (1993), *Southeast Asian Capitalists*, Ithaca ; K. Jomo (1994), *Japan and Malaysian Development in the Shadow of the Rising Sun*, Londen ; J. Paulet & I. Mor (1996), *L'Asie et la croissance*, Parijs.

IV. DE AZIATISCHE ONTWIKKELINGSSTAAT

De meest dynamische groei-economieën kregen naar gelang hun socio-politieke context, verschillende benamingen zoals : nieuwe industrielanden, gemotiveerde inhalers en laatst maar niet in het minst ontwikkelingsstaten. Deze benamingen zijn evenwel niet vrij van ideologische invalshoeken en voorkeuren. Alexander Gerschenkron, een historicus en econoom van Russische oorsprong, die goed vertrouwd was met het reilen en zeilen van de Sovjet-economie, schreef in 1962 een opmerkenswaardig werk over de beleidsstrategie van de historische laatkomers, meer bepaald van Rusland en Japan¹⁵. Hierin stelde de auteur, die ondertussen werkzaam was in het prestigieuze M.I.T., dat de laatkomers meer dan hun historische voorlopers, aan actieve overheidsbegeleiding deden, en deze ook nodig hadden. Vooral indien ze met een gezwind ritme de onvolkomenheden van het marktmechanisme en het gebrek aan ondernemingsgeest van hun bourgeoisie wilden doorbreken. In de eerste decennia van de naoorlogse periode, d.w.z. bij de aanvang van de Koude Oorlog, verwekte deze stelling, zelfs in westerse liberale kringen, nauwelijks opschudding. Ook de belijders van het liberalisme konden mee opstappen met een beleid van overheidsbegeleide industrialisering, op voorwaarde evenwel dat de beleidslieden zich onthielden van (communistisch geïnspireerde) aantastingen van private eigendom.

Maar halfweg van de jaren zeventig triomfeerde in het Westen een krachtige neoliberale trend, met ideologische onderbouwing van een beleid gericht op deregulering, liberalisering, alsook privatisering van overheidsbedrijven. Het eerste ideologische debat werd uitgevochten in de landen van Latijns-Amerika, voornamelijk in Brazilië, Argentinië en Chili. Hun roergangers huldigden een diep ingewortelde traditie van tarifair ondersteunde imports substitutie, met industriële staatsbedrijven in sleutelsectoren. In hun corporatistisch systeem hadden zij daarenboven rekening te houden met sterke en radicale vakbonden. Halfweg van de jaren zestig, volgend op de mislukking van hun populistisch beleid, kwamen deze regimes onder druk en waren gedwongen plaats te ruimen voor regeerders die een soepeler inschakeling in de internationale economie voorstonden. In de eerste fase van een meer marktgeoriënteerd beleid haalden hun autoritaire (vaak militaire) regimes hoge groeicijfers. Deze werden in Brazilië met trots gevierd als het *milagre brasileiro* of als groeimirakel¹⁶. Nochtans, ook in deze snelgroeïende kolos waren de vreugdefeesten van korte duur.

¹⁵ A. Gerschenkron (1962), *Economic Backwardness in Historical Perspectives*, Cambridge.

¹⁶ Voor meer details zie mijn boek L. Baeck (1976), *Staat Brazilië Model ?*, Leuven.

Immers, sinds het begin van de jaren zeventig gingen de Amerikaanse en Europese TNOs van start met een versnelde verlegging en uitbreiding van hun industriële productiebasis naar deze ondertussen syndicaal afgekoelde, want autoritair bestuurd volkshuishouding. Na verloop van tijd begon de opgezette driehoeksverhouding tussen de industrieën onder beheer van de nationale bourgeoisie, van de nog overblijvende staatsbedrijven en van de TNOs met hoofdkwartier in het buitenland, te kraken. Teneinde verse olie in de motor te krijgen, gingen de op industriële inhaling ingestelde beleidslieden over tot "doping" met internationaal toestromende kredieten. Het was immers een tijd waarin overvloedige petrodollars door het westers banksysteem werden gerecycleerd. Maar tegen de legitieme volksverzuuchting naar democratisering en de heropflakkerende syndicale actie, stonden deze ondertussen ontluiserde regimes vleugellam¹⁷. En toen de schuldenberg inzakte, eerst in Mexico en even later in Brazilië, ging het hek van de dam. De internationale schuldeisers eisten prompte terugbetaling. Het werd een gouden tijd voor de IMF-medicijn van structurele aanpassing.

De thematisering over de Aziatische ontwikkelingsstaat werd gevoerd in een serener atmosfeer. In de eerste plaats was de beleidselite van de regio, d.w.z. de top van de overheidsadministratie en de managers van de privé-bedrijven, alsook hun (meestal autoritaire) politieke leiding ingebed in een disciplinerende en patrimoniale cultuur met respect voor de regeerders. Trouwens, de concrete manier waarop de synergie en de consensus tussen de machtselite werd bereikt, bleef voor westerse buitenstaanders in grote mate ondoorzichtig. Tijdens de Koude Oorlog en vooral tijdens de oorlog in Vietnam primeerden de geopolitieke overwegingen van stabiliteit op alle andere. De eis van systeem-stabiliteit smoorde de kritiek vanwege markt-fundamentalisten in de kiem. In landen zoals Indonesië en Maleisië, samengesteld uit verschillende etnieën en culturen, werd strakke discipline gewenst om redenen van nationale cohesie. De marktideologie van westerse inspiratie ging aan hen voorbij. Na de oorlog in Vietnam en vooral ook toen het Sovjetgevaar was geweken, kwam hierin verandering. Maar zelfs dan werd het controversieel debat gevoerd in mineur-toon, d.w.z. in de professorale

¹⁷ Over de ideologisch en socio-politiek geladen thematisering i.v.m. de staatsbegeleide ontwikkelingskoers uitgevochten in Latijns-Amerika, vermelden we een steekproef van publicaties: G. O'Donnel (1978), "Reflection on the Pattern of Change in the Authoritarian State", in *Latin American Review*, n° 8; T. Evers (1979), *El Estado en la Periferia Capitalista*, Mexico; P. Evans (1979), *Dependent Development: the Alliance of Multinational, State and Local Capital in Brazil*, Princeton; Forum (1985), *FMI-Brasil: armadilha da recessão*, Rio de Janeiro; C. Ominami (1988), *Amérique Latine: les ripostes à la crise*, Parijs.

publicaties van westerse denktanks. In de kringen van de toonaangevende opinievormers van de getroffen landen sijpelde hiervan weinig of niets door.

Bij uitzondering van Hong Kong, dat als Britse kroonkolonie van bij de aanvang een meer liberale koers voerde, trokken de Aziatische tijgers zich op aan het Japanse voorbeeld. De algemene opinietrend is dat de Aziatische inhalers een orthodox beleid hebben gevoerd op macro-economisch vlak: met evenwicht in het overheidsbudget, inflatiebeheersing en een bijzonder hoge mobilisatie van spaarmiddelen. De arbeidskrachten werden strak in teugel gehouden en de discipline op de werkplaats verliep vrijwel rimpelloos. Maar inzake industriële expansiepolitiek met stimuli voor de export, kwam de Aziatische ontwikkelingsstaat naar voor met een ganse batterij van beleidsinstrumenten die bij de markt-fundamentalisten de stekels overeind brachten. Een uitgebreide rist van financiële, fiscale en tarifaire beleidsprykkels werd ingezet. Dit alles in synergie met de bankwereld en de top van de ondernemingen. Het beleid was gericht op de industriële herstructurering, de bevordering van de export en de afstraffing van de lome bedrijven. In een golf van westerse publicaties werden over deze beleidskoers vinnige pleidooien gehouden door voor- en tegenstanders¹⁸. En toen de academische controverse op kruissnelheid kwam, trad ook de staf van de Wereldbank in de arena¹⁹.

Het "Asian Miracle"-rapport werd op verzoek en met medefinanciering van Japan geschreven door Wereldbank-stafleden onder leiding van John Page. Hun omvangrijke analyse bracht niet alleen een uitgebreide statistische belichting van wat in de terminologie van de Wereldbank de "high performing Asian economies" werd genoemd, maar vooral ook van hun economische beleidsvoering. De auteurs maken bij de HPAEs een duidelijk onderscheid tussen enerzijds de volkshuishoudingen met relatief hoge productiviteits-resultaten (in de neoklassieke visie een hoge *g_p*), zoals Japan, Zuid-Korea, Hong Kong, Taiwan en Thailand, en anderzijds de groei-economieën op basis van factor-accumulatie (kapitaal en arbeid), zoals Indonesië, Maleisië en Singapore, met een relatief lage *g_p*.

¹⁸ A. Amsden (1989), *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialisation*, Oxford; R. Wade (1990), *Governing the Market: Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton; Z. Onis (1991), "The Logic of the Development State", in *Comparative Politics*, Oktober; F. Godement (1992), *La Renaissance de l'Asie*, Parijs; T. Banuri (1991), *Economic Liberalisation: No Panacea*, Oxford; het speciaal nummer van *World Development*, n° 4, 1994; A. So & S. Chiu (1995), *East Asia and the World Economy*, New Delhi; A. Chowdury & I. Islam (1993), *The Newly Industrialized Economies of East Asia*, Londen; K. Mahbubani (1995), "The Pacific Way", in *Foreign Affairs*, n° 1; P. Evans (1995), *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton.

¹⁹ Wereldbank (1993), *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*, Washington.

In de evaluatie accentueert het rapport in eerste instantie de pluspunten: macro-economische orthodoxie en stabiliteit, sterke oplifting van de kwaliteit der arbeidskrachten (onderwijsbeleid), alsook de vlotte absorptie van technologie. De selectieve interventies, d.w.z. de niet-marktconforme regelgeving van het economisch en financieel beleid, zoals directieve kredietlijnen en vooral de directe maatregelen gericht op industriële bijsturing en exportpromotie, worden kritisch op de korrel genomen. Alhoewel de opstellers van het rapport hun voorkeur voor het marktmechanisme niet onder stoelen of banken steken (de canon *keep the prices right* loopt als een draad door hun betoog) komen ze toch tot een behoedzaam compromis. Volgens het (tweeslachtig) oordeel van de auteurs bereikte de actieve interventie in sommige gevallen positieve groeieresultaten, maar in andere niet. De financiële sponsor van het rapport, met name Japan, was maar matig ingenomen met deze stelling. Hun regeerders lazen de negatieve passages als een zijdelingse kritiek op hun beleid.

Belangrijk om weten is dat het rapport, op basis van gedetailleerd statistisch materiaal, het mirakel-symbool voor de HPAEs afkraakte, we citeren: "*High rates of investment were supported by rapid growth in domestic savings. High and rising endowments of human capital due to universal primary and secondary education also tell a large part of the growth story. These factors account for 70 à 100 % of the growth in the HPAEs*". In 1993, dus één jaar vóór Krugman's beeldstormerij, oordeelde het rapport: "*In this sense there is no Asian miracle*". Hun canon is dus van zuivere neoklassieke strekking: de *high performance* is louter te wijten aan de additionele inzet van de productiefactoren kapitaal en arbeid. Hiermede gaat na de mirakel-beeldspraak ook de interventionistische batterij van de Aziatische ontwikkelingsstaat als groei-stimulus de mist in.

Bij de politieke economen zoals A. Amsden, Z. Onis en R. Wade die in tegenstelling met de markt-fundamentalisten meer aandacht schenken aan de historisch-concrete context van deze inhalers, alsmede aan hun socio-politieke matrix waarin deze functioneren, wordt een andere klok geluid. Volgens deze auteurs verschaft de actieve overheidsbegeleiding in samenwerking met de top van de privé-bedrijven uitzonderlijke resultaten. Deze zijn voor iedereen zichtbaar in de hoge groeicijfers van g_v. De interventionistische en selectieve bijsturing van het productieproces was doelbewust gericht op de herstructurering van de productieve basis in de richting van steeds hoogwaardiger gamma's inzake technologie. In hun visie overtrof de bekwaame spoed waarmee de Aziatische top-administratie de technologie-absorptie in beloftevolle banen stuurde, de mogelijkheden geboden door het vrije marktmechanisme. Wegens de fragmentering en de hieruit voortvloeiende imperfectie van de markten in deze groeilanden, is het

prijsmechanisme niet het enig zaligmakend instrument. In hun zoektocht naar een doeltreffend groeibeleid waren de ontwikkelingsstaten van Azië voortreffelijke leerlingen²⁰.

Ikzelf heb in Indonesië (waar de Soeharto-familie overmatige prebenden voor zich opeiste) toch kunnen merken hoe een bekwaame ploeg van onkreukbare ministers en topambtenaren zich bleef inzetten om de groeistrategie in beloftevolle banen te houden. Zij bleven vechten tegen de bierkaai, niettegenstaande de corruptie bedreven door het staatshoofd en zijn patrimoniale achterban. De roerganger van het economisch beleid, Nitisastro Widjojo, was gedurende vijftien jaar leider van een groep economen, die zoals hijzelf, hun doctoraat hadden behaald aan de Berkeley University (USA). In zijn omgeving figureerden trouwe medewerkers zoals Wardhana, Sadli, Salim en Soebroto. Aangezien zij sleutelposities bekleedden in de financiële en economische ministeries kregen deze ministers prompt het etiket van "*Berkeley mafia*" opgeplakt. Minister Widjojo is één van de meest bekwaame en beminnelijke beleidsmannen die ik in Zuidoost-Azië heb ontmoet.

Als besluit van dit hoofdstuk volgt een citaat uit "*The Economist*" van 24 juni 1995. In tegenstelling met de neoliberale hoofdstroom van denken schrijft deze invloedrijke opinievormer: "*The ASEAN economies, notably the more successful ones of Malaysia, Singapore, Thailand and Indonesia are much more open to foreign investment than Northeast Asia (Japan, Taiwan, South Korea) ever was. They are much less prone to try to second-guess the market through government directed industrial policy... and much quicker to allow financial markets to develop*". Slechts weinige lezers zullen de eerder conservatieve *Economist* verdenken van dirigistische sympathieën.

V. DE FINANCIËLE DIMENSIE

De eerste generatie van ontwikkelingseconomen concentreerden hun aandacht overwegend op de reële economie, d.w.z. op de noodwendige omschakeling van hun productiebasis. Het accent van studie lag op de potentiële groeikansen in de reële sector, meer bepaald door sectoriële omschakeling van agrarische activiteiten naar haar industriële meerwaarde. Aan de financiële dimensie van de ontwikkeling werd relatief weinig aandacht besteed.

²⁰ A. Amsden (1994), "Why Isn't the Whole World Experimenting with the East Asian Model to Develop?", in *World Development*, n 4.

In het begin van de jaren zeventig, met de toenemende financiering die plaatsgreep in de economieën van kernlanden, eerst in de Verenigde Staten en daarna in de Europese Unie, verschoof de focus. Inderdaad, de exuberante expansie van hun financiële bovenbouw (d.w.z. van de geld en kapitaalmarkten) verliep niet zonder systeem-risico's. De te vlotte recyclage van de petrodollars bracht enkele westerse banken aan de rand van het failliet. En de bankwereld kreeg in toenemende mate concurrentie vanwege de kapitaalmarkten in portfoliopapier. Een stijgend aantal ondernemingen verkozen hun kapitaalfonds te spijzen door direct beroep te doen op de kapitaalmarkt, d.w.z. door uitgifte van obligaties, aandelen, warrants, enz.. Deze *effectisering* ging de klassieke vormen van bank-intermediëring tussen spaarders en investeerders meer en meer uit de weg.

In deze overschakeling van een financieel systeem functionerend op bank-intermediëring naar kapitaalmobilisatie in beurzen van portfoliopapier (*asset markets*) liepen de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk voorop. In de kernlanden van Europa ging deze verschuiving na veel dralen en met vertraging van start. Aanvankelijk kreeg deze vorm van op beurzen gecentreerde kapitalisatie van Anglo-Amerikaanse makelij weinig navolging, maar sinds 1983 kwam ook in ons continent een forse trend naar effectisering op gang. In Parijs, Brussel en Frankfurt spiraalde zoals in Wall Street en Londen het totale volume van op de beurs genoteerde risico-kapitaal steeds driftiger opwaarts. In juni 1998 was het beurskapitaal in de toonaangevende EU-landen geklommen tot 12 à 16 maal hoger dan in 1983²¹.

Twee auteurs hebben pionierswerk verricht met hun perspectivering van de financiële bovenbouw in de ontwikkelingslanden, met name R. McKinnon en E. Shaw²². Als neoklassieke apostelen huldigen zij de canon dat de markt het perfecte en dus optimale allocatie-mechanisme is. Dus, prijzen zij een mobilisatie van financiële middelen aan via de kapitaalmarkt die soepeler, volmakter en met hoger rendement functioneert dan een op bankintermediëring gericht systeem. Maar met deze stellingname is de kous nog niet af. Immers, het portfoliopapier aangeboden in kapitaalmarkten (beurskapitaal) kan vlot opgekocht worden, ook door buitenlandse beleggers. Banken zijn hiervan meer, alhoewel nu ook in minder mate, gevrijwaard. Een groeiland kan desgewenst meer controle uitoefenen over zijn binnenlandse banken en hun kredietverschaffing dan dit het geval is op de kapitaalbeurzen, die meer onafhankelijk van nationale overheden functioneren.

²¹ L. Baeck (1998), "De euro in mondiaal perspectief", in *Onze Alma Mater*, november.

²² R. McKinnon (1973), *Money and Capital in Economic Development*, Washington; E. Shaw (1973), *Financial Deepening in Economic Development*, New York.

Deze theoretische pleidooien waren dus niet zo systeem-neutraal als op het eerste zicht lijkt.

En in de Aziatische ontwikkelingsstaten, waar de beleidselite eraan hield controle te houden over de kredietverschaffing bij middel van selectieve richtlijnen voor bankkrediet en door monetaire politiek (wisselkoers- en intrestbeleid) ging de voorkeur aanvankelijk uit naar bank-intermediëring. Deze kon gemakkelijker worden ingeschakeld in de beleidskoers gericht op industriële herstructurering en opwaardering. Trouwens, na de financiële crisis in Mexico en Brazilië, waarschuwden auteurs zoals Diaz-Alejandro, J. Stiglitz en J. Zysman de groeilanden voor verregaande liberalisering en deregulering van hun nog "onderontwikkelde" financiële markten²³. Volgens deze auteurs is het banksysteem en meer nog de kapitaalbeurzen van deze landen gekenmerkt door broosheid en ondoorzichtigheid wegens onvolledige, vertekende en asymmetrische informatie waarover de beleggers en investeerders beschikken. Nochtans, deze waarschuwingssignalen kregen weinig gehoor. En bij het begin van de jaren negentig openden ook de tijgers hun jungle voor beurzen in portfoliopapier. Een cijfermatige belichting van de financiële stromen van buiten naar binnen, met de verschuiving inzake hun significante componenten kan ons meer inzicht verschaffen in dit complexe kluwen. In tabel 5 illustreren we de compositie van de van buitenuit instromende privé-kapitalen en kredieten in de ontwikkelingslanden als geheel genomen.

Tabel 5 : Instromende financiële middelen in de ontwikkelingslanden

Type van instroom	1990		1996		1997	
	Totaal	Percent	Totaal	Percent	Totaal	Percent
Beleggingen in aandelen	3,2	7,6	45,8	18,5	32,5	12,7
Beleggingen in obligaties	0,1	0,2	45,7	18,5	53,8	21,0
IDI	23,7	56,6	119,0	48,2	120,4	47,0
Bank krediet	14,9	35,6	36,5	14,8	49,4	19,3
Totaal (miljard \$)	41,9	100,0	246,9	100,0	256,0	100,0

Bron : Wereldbank

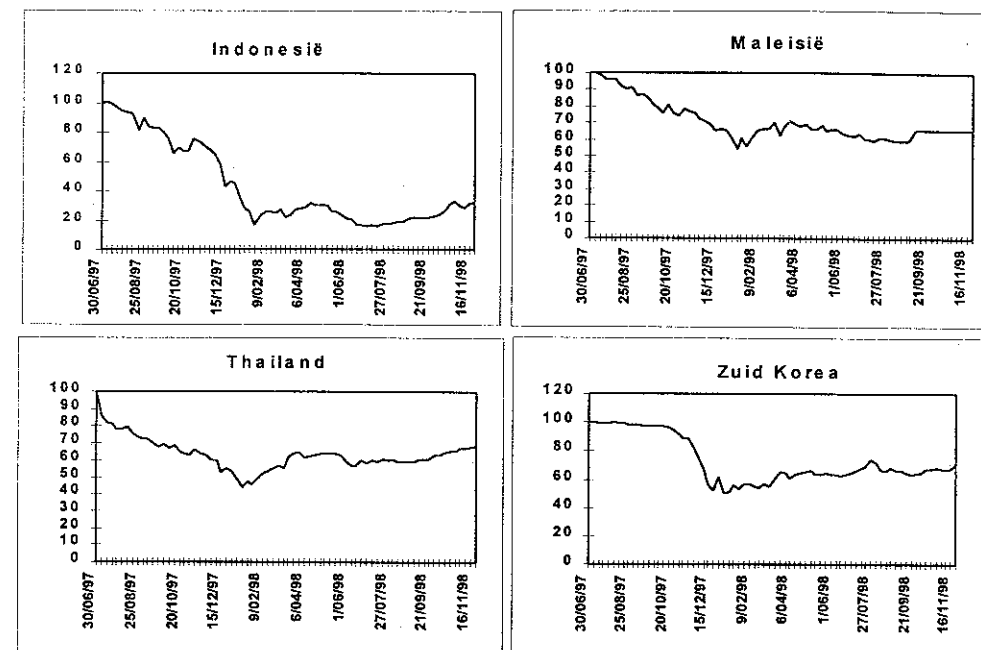
²³ J. Zysman (1983), *Governments, Markets and Growth ; Financial Systems and the Politics of Industrial Change*, Ithaca; C. Diaz-Alejandro (1985), "Goodbye Financial Repression, Hello Financial Crash", in *Journal of Development Studies*, n° 2; J. Stiglitz (1989), "Financial Markets and Development", in *Review of Economic Policy*, n° 4.

Hieruit blijkt dat de bedragen van internationaal portfoliopapier enorm zijn gestegen van 1990 tot 1997. Niettegenstaande de crisis hielden de aankopen van obligaties en de instroom van IDI stand. De buitenlandse belegging in aandelen daarentegen ondergingen een beduidende daling. Deze werd gecompenseerd door meer instroom van buitenlandse kredieten, overwegend gestimuleerd door de verstrekte IMF-faciliteiten. De aankoop van aandelen op de Aziatische crisislanden tuimelde neer van 14,4 miljard dollar in 1996 tot 1,5 miljard. Dit verklaart de daling voor deze component van 46,0 miljoen naar 32,5 voor de ontwikkelingslanden in hun geheel genomen. De beurzen voor risicodragend kapitaal (aandelen) zijn dus veel gevoeliger bij een crisis in vertrouwen dan de overige financiële componenten. De standvastigheid van de IDI-component kan worden verklaard door het feit dat buitenlandse investeerders nu Aziatische ondernemingen kunnen opkopen aan voordelige (d.w.z. lage) prijzen. Na de loskoppeling van de dollar vielen de koerswaarden van de Aziatische crisislanden, samen met de wisselkoers van munten in steile val naar beneden (zie de figuren 3 en 4). Hun tuimel naar de helft (in Indonesië naar slechts één vijfde) van de waarde in juni 1997, was een mokerslag. Ondertussen kreeg de financiële crisis gedetailleerde belichting en commentaar in een rits van publicaties²⁴.

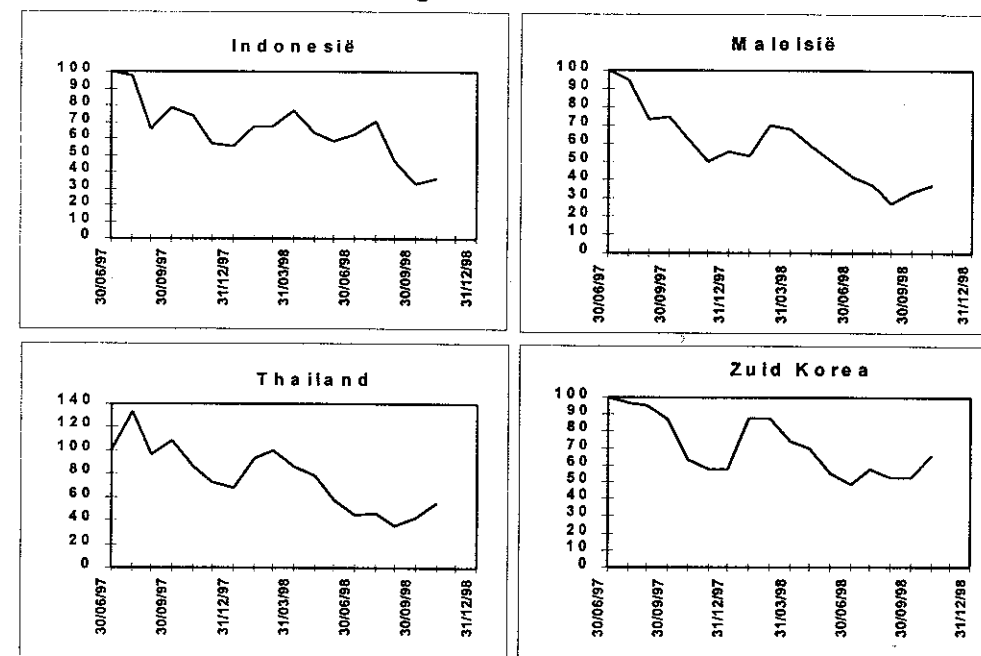
Als in een koor wordt nu door de media en ook door analisten uitgegalmd dat de internationale stroom van kredieten en investering bovenop de reeds uitzonderlijke hoge nationale spaarquote, deze economieën verzoop met liquiditeiten die hun absorptiecapaciteit grotelijks oversteeg. Hun onderontwikkeld, ondoorzichtig en te snel gedereguleerd banksysteem was hiertegen niet opgewassen en sluisde in stijgende lijn fondsen door naar projecten met twijfelachtig rendement. Nu komt duidelijker naar voor dat in de sinds 1990 heersende mirakel-euforie, een zichzelf voedende vicieuze cirkelvorming in versnelling kwam. De door de overheid geproclameerde muntstabiliteit en de hoge groeicijfers trokken nationale en internationale kredietverschaffers en vooral speculanten aan die op snelle winsten uit waren. Halfweg van de jaren negentig evolueerde de kredietverschaffing op korte termijn naar gevaarlijke klippen.

²⁴ Documentation Française (1998), "La crise Asiatique", in *Problèmes Economiques*, maart; J. Landau (1998), "Premières leçons de la crise asiatique", in *Esprit*, juli; L. Cuyvers (1998), "Enkele lessen uit de Aziatische crisis", in *Maandschrift voor Economie*, juli; R. Chote (1998), *Financial Crisis in Asia*, Londen; C. Kwan (1997), *Causes and Consequences of Asia's Currency Crisis*, Tokio; M. Goldstein (1998), *The Asian Financial Crisis*, Washington; R. McLeod & R. Garnaut (1998), *East Asia in Crisis*, Londen; M. Noland, Li-Gang Liu & Zhi Wang (1998), *Global Economic Effects of the Asian Currency Devaluations*, Washington; M. Soesastro (1998), "Survey of Recent Developments", in *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, april.

Figuur 3 : Wisselkoersen

Figuur 4 : Beursevolutie

Bron : Databank FIMAGEN.

Tabel 6 geeft de korte termijnschuld als percent van de totale schuld uitstaand bij banken, alsook in percent van de internationale muntreserves.

Tabel 6 : Stand van korte termijn schuld (juli 1997)

Land	In percent van het totaal	In percent van muntreserve
Indonesië	24	160
Maleisië	39	55
Thailand	46	55
Zuid Korea	67	300

Bron : Databank IMF.

Een beduidend deel van deze kortlopende kredieten werd gebruikt om projecten op lange termijn te financieren, zoals in immobiliën. Het aandeel van leningen met twijfelachtig rendement droeg bij tot het uitbreken van de financiële crisis : 51 % van het nationaal product in Zuid Korea, 48 % in Thailand, 27 % in Indonesië en 19 % in Maleisië. De buitenlandse schuld was opgelopen tot 114 % van het nationaal product in Indonesië, 97 % in Thailand, 62 % in Zuid Korea en 53 % in Maleisië. De Thailandse devaluatie van 2 juli 1997 verwekte een golf van paniek in de wankelende kredietpiramide.

Door de onbesuisde manier waarop nationale en internationale kredietverschaffers tewerk gingen bij het terugtrekken van hun middelen stortte de financiële bovenbouw als een molshoop in. In feite heeft de kuddegeest van de financiële agenten tweemaal averechts gewerkt ; eerst toen de groeidynamiek hoogtij vierde en vooral ook toen de vertrouwenscrisis toesloeg. In beide gevallen gaf de hoge graad van kortzichtige paniek aanleiding tot een crisisbevorderende overreactie. In 1996 toen de regio aan het verzuipen was in een overvloed van liquiditeiten hield de pionier van het financiële paradigma, met name McKinnon een reeds soberder betoog. Hij vond dat verregaande deregulering bij gebrek aan informatie over het complexe kluwen van gefragmenteerde deelmarkten, aanleiding kan geven tot over-enthousiaste inspuiting van liquiditeiten en "overborrowing". Dus, de deregulering kan alleen gedijen in een context van geloofwaardige en doorzichtige informatie²⁵. Hierin bleven de Aziatische tijgers grotelijks in gebreke. Maar met hun over-optimistische beeldvorming tijdens het hoogtij van groei, gaan de internationale kredietverschaffers en speculanten ook niet vrij uit. Inderdaad, de

²⁵ R. McKinnon & H. Pill (1996), "Credible Liberalizations and International Capital Flows : the Overborrowing Syndrome", in I. Takashi & A. Krueger, *Financial Deregulation and Integration in East Asia*, Chicago, blz. 7-50.

opinievormende makelaars van Wall Street gaven aan het portfoliopapier van de tijgerlanden een goed palmares. Tot op de vooravond van het debacle kregen zij een rangschikking die schommelde tussen B-plus en A-plus. Dus, zij passeerden hun test met onderscheiding of met grote onderscheiding. Dergelijke overoptimistische "ratings" doen twijfels rijzen over de zogenaamde superioriteit van de internationale kapitaalmarkten inzake allocatie van middelen.

Bij de stafleden van toonaangevende instellingen zoals het IMF en de Wereldbank gonst het nu van projecten over goed bestuur. Hun economen gingen tijdens het hoogtij van de exuberante groei stilzwijgend voorbij aan de speculatieve golf en gaven ook onvoldoende aandacht aan de asymmetrische muntevolutie tussen dollar en yen, die de Achilles-hiel van de tijgers werd. Het IMF zou moeten beseffen dat preventieve geneeskunde heilzamer is dan curatieve heelkunde. De zogenaamde "Washington consensus" van de Wereldbank en het IMF, gaat vooralsnog één van de grote uitdagingen van onze tijd uit de weg : hoe kan financiële stabiliteit worden bereikt met gemondialiseerde en gedereguleerde financiële markten, die steeds maar sneller opeenvolgende speculatieve golven verwekken ? Immers, deze worden geïmpulseerd door het vrije, d.w.z. gedereguleerde internationaal kapitaalverkeer. Zolang de managers van de grote financiële makelaarsfirma's, die over enorme kapitalen beschikken, de financiële markten kunnen afsnuiven voor het kortstondig pikken van snelle winst en zolang hun verlies kan worden afgewenteld (*moral hazard*), zullen financiële crisissen nog frequenter worden. Trouwens, toen in juli 1998 de westerse beurzen een duik naar beneden maakten van 20 à 25 % in zes weken tijd, vloog in een minimum van tijd een beurswaarde ongeveer gelijk aan het nationaal product van Benelux als rook door de schouw.

VI. IDENTITEITSBEWUSTZIJN EN CULTURELE ASSERTIVITEIT

Volkeren en culturen die een ingrijpende omschakeling meemaken inzake leefwijze en ontwikkeling, met woeling tot in de dieptelagen van hun samenleving, hebben de neiging om deze *Umwertung aller Werte* te verwerken met identitaire heroplading en culturele assertiviteit. Maar sommige volkeren en culturen doen dit met meer intensiteit dan andere. In Japan, dat in een record van tijd uitgroeide tot een economische grootmacht door overname van westerse technologie en wetenschap, werd de identiteitscrisis als gevolg van snelle modernisering, op zeer intense wijze in beeld gebracht. De intellectuele elite van dit land heeft over het

waardenconflict kenmerkend voor het Japanse type van Aziatische moderniteit hevig gepolemiseerd²⁶.

Voor al wie geboeid is in de socio-culturele determinanten van de economische ontwikkeling, vormt het geestesklimaat van Japan een echte lusttuin waarin men zich kan vermeien naar hartelust. Sinds de vermaarde en invloedrijke Yukichi Fukuyawa in 1885 de te volgen koers aanreikte op de slogan "*Azië verlaten en het Westen vervoegen*" gevolgd door "*westerse technologie, maar eigen cultuur*" organiseerde Japan, meer dan de rest van Azië, intense contacten met het Westen. Om zich identitair in te enten tegen (te) verregaande verwestering, produceerde het artistieke, literaire en wetenschappelijke establishment er een reeks van bewustzijnsverruimende golven over het eigene, het originele en dus het unieke van Japan. En in de jaren dertig legitimeerde de school van Kyoto, op de slogan "*kokutai*" of eigenheid, imperiale dromen over een "*Groot-Azië*" onder leiding van Japan. De jongste golf die het etiket draagt van "*nihonjin ron*" wat letterlijk betekent japanniteit van Japan is de zoveelste impuls van verinheemsing. Hierbij geven enkele invloedrijke intellectuelen waaronder Takeo Doi, Takeshi Ishida en Yasusuke Murakami de toon aan.

In de jaren tachtig galmde de slogan "*nihonjin ron*" alom in de literatuur, in de vulgariserende opinie tijdschriften, in de vakliteratuur over economie en management, in de cultuurindustrie en in de reclame. Twee vermaarde economen, met name Murakami en Morishima schreven het industriële succes van Japan toe aan het historisch gegroeide institutionele stramien dat bevrucht werd door een bundelend waardesysteem²⁷. In een groot aantal vulgariserende teksten over de Japanse eigenheid wordt wellicht een geïdealiseerd beeld opgehangen. Hierin tekenen de Japanners zichzelf als in een chauvinistische wensdroom, d.w.z. zoals ze zichzelf, hun waarden en instellingen het liefst zien; niet zoals deze in werkelijkheid zijn. In Japan is de westerse invloed indringend en uitdagend. Maar de Japanse synthese die een vruchtbare synergie verwekte op technisch en economisch vlak, blijft overwegend Japans. Masao Maruyama die doorgaat als de meest invloedrijke sociale wetenschapper, etiketteert het Japanse model als de historische belichaming van wat hij een "*heteronome moderniteit*" noemt, d.w.z.

²⁶ Y. Murakami (1984), "The *Ie* Society as a Pattern of Civilisation", in *Journal of Japanese Studies*, n° 2; C. Sugiyama & H. Muzuta (1988), *Enlightenment and Beyond*, Tokio; R. Tsunoda (1964), *Sources of Japanese Tradition*, New York; Y. Allieux (1996), *Cent ans de pensée au Japon*, Parijs; K. Postel-Vinay (1997), *Le Japon et la nouvelle Asie*, Parijs; B. Stevens (1995), "Ambitions Japonaises, nouvel asiatisme et dépassement de la modernité", in *Esprit*, juli.

²⁷ M. Morishima (1982), *Why has Japan Succeeded?* Cambridge; Y. Murakami, *op. cit.*

een originele combinatie van premodernisme met postmodernisme. Volgens deze auteur is Japan de feilen van de rationaliserende moderniteit uit de weg gegaan. Maar de crisis van de jaren negentig heeft de Japanse economie niet gespaard. Het zelfvertrouwen is in het land van de rijzende zon nu ook geschokt: door financiële wanordelijkheden, politieke corruptie en groeivertraging. Sindsdien houden de tenoren van "*nihonjin ron*" zich wat meer gedeisd.

Bij het op kruissnelheid komen van de uitzonderlijke groei in Zuidoost-Azië begonnen ook de tijgers hun Aziatische waarden met trots te profileren op het publieke forum²⁸. Het eerste bazuingeschal werd uitgedamd door de senior Eerste Minister van Singapore Lee Kuan Yew²⁹. In flamboyante en ophefmakende interviews vulgariseerde deze *diaspora*-Chinees de stelling van de vermaarde Japanse econoom Morishima, dat het groeisucces van de regio in grote mate wordt bepaald en geactiveerd door Confuciaanse waarden. In tegenstelling met het Westen dat volgens de Singaporese beleidsman in morele crisis verkeert als gevolg van zijn permissieve maatschappij, blinkt de Confuciaanse cultuurzone uit door werklust, merkwaardige spaarzin, maatschappelijke discipline en politieke besluitvorming op basis van consensus gericht op stabiliteit. In een interview van het tijdschrift *Foreign Affairs* (1994) nam hij de westerse kwalen nog maar eens op de korrel, we citeren: "*I find parts of it totally unacceptable: guns, drugs, violent crime, vagrancy, unbecoming behaviour in public, in sum the breakdown of civil society... The intellectual tradition of the West proclaims that everybody will be better off if they were allowed to do their own thing and flourish. It has not worked out and I doubt if it will*". De Chinese hervormers beweren dat Deng Xiaoping in de laatste jaren van zijn leven grote bewondering koesterde voor het autoritaire groeibeleid van zijn landgenoot in de *diaspora*. En hij wees het dan ook aan als model voor China.

De tweede maar niet minder vibrerende tenor over Aziatische waarden is van Maleisië; de sinds lange jaren Eerste Minister Dr. Mohamad Mahathir. In Maleisië ligt het etnoculturele stramien (met een bevolking van 60 % Maleisiërs, 30 % Chinezen en 10 % uitgewekenen uit India) gans anders dan in Singapore dat overwegend bevolkt is met *diaspora*-Chinezen. Als overtuigde Muslim, is Mahathir een profeet van de Islamwaarden. Immers, zijn Maleisische Islam belijders hadden tot voor kort minder ondernemingsgeest dan de Chinese landgenoten, die zoals elders in Zuidoost-Azië de sleutelsectoren van de economie

²⁸ Als een algemene inleiding verwijzen we de lezer naar de brochure "*Asian Values*" uitgegeven door het *European Institute for Asian Studies*, Brussel, 1996.

²⁹ G. Sheridan (1997), *Tigers: Leaders of the New Asia-Pacific*, Londen.

domineren. Mahathir's Orientalisme is dus deels een cultureel omkranst Maleis chauvinisme, bedoeld om de economisch achtergebleven Maleise autochtonen moreel op te laden tegenover de in het begin van deze eeuw geïmmigreerde Chinezen. Anderdeels heeft hij de thematisering over de Aziatische waarden misbruikt in het geopolitieke krachtenveld van de regio. Mahathir was ondermeer de enthousiaste opstarter van de *East Asia Economic Caucus* (EAEC) waarin alleen Aziatische landen lid zijn. Deze werd ingezet als tegenhanger van de *Asia Pacific Economic Cooperation* (APEC) waarin ook de Verenigde Staten, Canada, Nieuw Zeeland en Australië zitting en zeggings hebben. Volgens Mahathir ageerden de Anglo-Amerikanen hierin als een lobby ten gunste van hun belangen en hun ideologie. Deze wenste hij buiten de Aziatische overlegstructuren te houden. Maar Japan wou geen anti-westerse confrontatie en gaf zijn voorkeur aan overleg in APEC boven Mahathir's EAEC-clubje. Hoegenaamd niet gedeisd door deze diplomatieke weerbots, proclameerde hij zijn geopolitieke visie nog eens in het volle licht der schijnwerpers: "*We'll keep pushing EAEC. For, when we realized that the Soviet Union was no more a world power and America would be the sole, dominant power in the world, we feel that when just one party becomes overpowerful, there is the tendency that it becomes overbearing because there are no checks, no balances*".

Bij het uitbreken van de crisis kwam Mahathir in de wereldpers met zijn stelling dat de notoire speculant en beursgoeroe, met name George Soros, de Aziatische beurzen naar beneden manipuleerde. En ook dat het IMF hierna functioneerde als voorpost en schildknaap van de Amerikaanse hegemonie in de regio. Over deze gespierde uitspraken houden de Aziatische leiders een beleefd stilzwijgen, maar binnenskamers denken enkelen er ook zo over. In de zomer van 1998 trad de door de crisis gewonde tijger in de arena tegen zijn jarenlange medewerker en Vice Eerste Minister Ibrahim Anwar. Mahathir eiste een rechtsgeding over diens (seksueel) wangedrag. Deze pro-westerse politieke mededinger werd een te gevaarlijke concurrent. Anwar had op vermetele wijze, d.w.z. in het openbaar, laten horen dat het herstelbeleid van de roerganger niet alleen tegendraads maar ook onvruchtbaar was. Deze blunder in de Aziatische cultuur van consensus-politiek nam autocraat Mahathir gretig te baat om Anwar op basis van een schandaal te kraken. In feite was het *Asian Values* debat, zoals het werd uitgebazuind door Lee Kuan Yew en Mohamad Mahathir ondermeer ook een "*discours*" over westerse decadentie. Hiermee gingen deze twee hun boekje te buiten.

In Zuidoost-Azië is Indonesië het land bij uitstek waar het debat over de waarden op de meest intensieve en grondige manier is gevoerd en gecultiveerd. En dit lang

voordat het agressieve en geopolitiek gerichte waardendebat gelanceerd door Lee Kuan Yew en Mohamad Mahathir, in de mode kwam. Reeds op 1 juni 1945, toen de onafhankelijkheid van Indonesië nog niet was erkend door Nederland, hield Soekarno de eerste president van de republiek, zijn beroemde rede over *Pancasila*. Het woord komt uit het Sanskriet, de oertaal van de Indiase cultuur die eeuwen geleden in Java en Bali insijpelde. Het woord betekent letterlijk "*vijf beginselen*". Deze zijn: geloof in God, nationale cohesie, tolerante en humanitaire geestesinstelling, democratische besluitvorming op basis van overleg en consensus, en laatst maar niet in het minst sociale rechtvaardigheid. Voor meer dan een halve eeuw was *Pancasila* de officiële ontwikkelingsideologie van Indonesië. En in het huidige debat over *reformasi* of hervorming staan de vijf beginselen nogmaals centraal. *Pancasila* is een geestesproduct van de stichtingstijd, waarin de charismatische vader van de republiek ook op internationaal vlak de idee lanceerde van een *Derde Wereld*. In tegenstelling met de Eerste Wereld (het liberale kapitalisme van het Westen) en de Tweede wereld (het sovjetmodel van overheidsplanning) hield Soekarno zijn volk en ook andere jonge naties voor, een ontwikkelingspatroon te volgen dat wortelend in hun eigen cultuur ook nauwer zou inpikken op hun historisch-concrete context.

De Indonesische eilandengroep, die in Multatuli's poëtische taal de gordel van smaragd werd genoemd, is geografisch gezien een zeer gefragmenteerde natie, met bevolkingen van verscheiden etnoculturele samenstelling die verschillende godsdiensten belijden. De Javanen die tot heden de Indiase cultuur in zich dragen, de anders geaarde Soematraanse Maleisiërs, de Soelawesen en de Kalimantanen, beleven hun etnoculturele verscheidenheid op een wijze die soms conflicten uitlokt. Van de 198 miljoen inwoners belijden 85 % de Islam, 7 % zijn Christenen, alsook 6 % Boeddhisten en 2 % Confucianisten. Deze laatste zijn de godsdiensten van de 4 % *diaspora*-Chinezen. In de begintijd van de Soekarno-republiek stonden de beginselen van nationale cohesie, van tolerantie en van sociale rechtvaardigheid hoog op het bord. De toenemende infiltratie van marxistische ideeën en het succes van het communisme in de regio (China, Korea, Indo-China) bracht de idee van de sociale ongelijkheid nog sterker op het forum. In 1966 laaide het ideologisch conflict steeds hoger op in de regio en kwam Soekarno's links gerichte koers in de verdrukking.

Zoals in vele andere ontwikkelingslanden nam een militair bewind de macht over om de heet geworden smidse van de geschiedenis af te koelen. Met steun van het Westen lanceerde Soeharto een Nieuwe Orde, waarin *prembangunan* of de

economische ontwikkelingsstrategie van het regime sterk werd benadrukt³⁰. Soeharto regeerde zijn land zoals een Javaanse sultan van weleer, d.w.z. met vaste hand en met geringe tolerantie voor andersdenkenden. De voormalige politiek van *aliran* waarbij de inwoners een min of meer vrije loop konden geven aan eigen "primordiale" of etnoculturele affiniteiten, werd als gevaarlijk voor de nationale eenheid geacht. In de loop der jaren werd het regime steeds meer autoritair, met slogans van nationale cohesie en sociale discipline. Militante Muslimgroepen die opkwamen voor een Islamitische staat, werden een strakke breidel opgezet. Maar de militanten voor een Islam-staat lieten niet af. En in 1991 voelde Soeharto zich genoodzaakt een pelgrimstocht te ondernemen naar Mecca, om de Islam-fundamentalisten zoet te houden³¹.

Op het vlak van de ontwikkeling gaf *prembangunan* krachtige impulsen voor een orthodox macro-economisch beleid, aan uitstel van consumptie om het sparen te bevorderen, aan industrialisatie op basis van *tandem-groei* gespijsd door buitenlandse investeringen, en aan forse export-bevordering. Soeharto liet zijn economische en financiële ministeries tot begin van de jaren negentig leiden door een groep van bekwame economen (de Berkeley maffia) die voor het merendeel christen waren. Na 1990 werd de Islamitische druk hiertegen onhoudbaar en gaf hij inzake economisch beleid het roer over aan H.J. Habibie. Deze zou Soeharto opvolgen, na zijn val in mei 1998. Tijdens het eerste kwarteeuw van zijn regime was Soeharto's economisch beleid voortreffelijk, maar de president en zijn familiale-achterban eigenden zich op corrupte wijze, een (te) groot deel van de geschapen meerwaarde toe. *Prembangunan* boetseerde de economie op het model van een tijger, belust op grote sprongen voorwaarts. In de tijdspanne 1970-1996 steeg het bevolkingsaantal van 120 naar 198 miljoen. Niettegenstaande deze demografische aangroei klom het gemiddeld inkomen per inwoner toch nog van 80 naar 820 dollar, wat een vermenigvuldiging van 10,2 betekent.

Gelijktijdig hiermee greep een verstedelijking van de bevolking plaats in Java, en in mindere mate ook in Soematra en Kalimantan. Jakarta telt nu 12 miljoen inwoners, Bandoeng 3,4 miljoen, Soerabaya 3,2 miljoen, Bogor 2,2 miljoen, Semarang 1,6 miljoen, Jogjakarta 1 miljoen en Malang 1 miljoen; in Soematra telt Medang 2,6 miljoen, Palembang 1,7 miljoen en Oejung Pandang 1,7 miljoen. De door *prembangunan* in versnelling gekomen rurale exodus heeft tientallen

³⁰ A. Moertopo (1992), *The Acceleration and Modernization of 25 years' Development*, Jakarta; J. Bresnan (1993), *Managing Indonesia: The Modern Political Economy*, New York; A. Schwartz (1994), *A Nation in Waiting: Indonesia in the 1990s*, Boulder; H. Hal (1994), *Indonesia's New Order: the Dynamics of Socio-Economic Transformation*, St. Leonards.

³¹ D. Ramage (1995), *Politics in Indonesia*, Londen.

miljoenen plattelanders losgeweekt uit de traditionele onderhoudseconomie. Zij zijn plots ingeschakeld in nieuwe leef- en werkomstandigheden en worden geconfronteerd met een voor hen nieuwe of moderne denkwijze. In deze stedelijke kernen nam een deel van de geschoolde middengroepen geredelijk het cosmopoliete waardenpatroon over van het Westen. Hun modernistische aspiraties verscherpte nog de culturele diversiteit van het etnoculturele kluwen in deze gordel van smaragd. Tegen de verwestering van de geschoolde middengroepen in de steden kwam echter een religieuze weerbots op gang, geactiveerd door de Islam-fundamentalisten. De inzet van een invloedrijke groep intellectuelen die ijveren voor een moderniserende Islam, met openheid en tolerantie, heeft de radicalen tot heden enigszins in toom kunnen houden. De invloedrijke voorman van de vereniging voor een moderniserende Islam is Abdurrahman Wahid, een charmante intellectueel van formaat³².

Bij de neutralisering van de maatschappelijke en etnoculturele spanningen steunde Soeharto niet alleen op de disciplinerende ingrepen van het leger maar ook op het waardenpatroon van *Pancasila*. Voor de legitimering en consolidering van zijn regime herformuleerde hij deze nationale ideologie in de richting van ontpolitisering, d.w.z. als culturele stut en steun voor zijn autoritair beleid. Na de revolutie in Iran kreeg Soeharto tegenwind vanwege de militante Islam-fundamentalisten. Hun socio-culturele organisatie ICMI (*Ikatan Cendekiawan Muslim Indonesia*) kon geen vrede nemen met de overwegend Javaans-Indiase accenten van *Pancasila*. De radicale ICMI-vleugel eiste zelfs een Islamitische staat met een beleid gericht op meer sociale solidariteit. De vereniging van de moderniserende Islam-intellectuelen NU (*Nahdlatul Ulama*) daarentegen ijverde voor een pluralistisch politiek bestel en voor tolerantie op religieus vlak. Hun charismatische voorman Abdurrahman Wahid vecht sinds jaren tegen het autoritaire bewind. En ook de geseculariseerde nationalistengroepen mengden zich in het debat. De dochter van Soekarno, met name Megawati Soekarnoputri heeft een partij opgericht met een uitgesproken sociale oriëntering.

Alhoewel in deze strijd om ideeën verschillende accenten van *Pancasila* werden benadrukt, staan alle partijen achter deze culturele legitimering van nationale cohesie en samenhang³³. Sinds het begin van de jaren negentig treden de Islam-fundamentalisten assertiever op het politieke forum. Het is algemeen bekend dat de huidige president Habibie sterk aanleunt bij de militante vleugel van ICMI.

³² A. Wahid (1985), "The Islamic Masses in the Life of State and Nation", in *Prisma*, maart.

³³ E. Darmapoearta (1988), *Pancasila and the Search for Identity and Modernity in Indonesian Society*, Leiden.

De radicalisering in post-Soeharto Indonesië wordt ondermeer gevoed door maatschappelijke mistevredenheid over de stijgende werkloosheid in de stedelijk-industriële kernen van de eilandengroep. In het eerste semester na de crisis viel de tewerkstelling naar beneden met 10 % in West-Java, met 13,4 % in Centraal-Java, met 11,2 % in Oost-Java, met 5 % in West-Soematra, met 5,7 % in Zuid-Soelawesi en met 12 % in Nusa Tenggara³⁴. Sinds de crisis is het land in socio-politieke stroomversnelling. Ongeveer tachtig partijen bewerken nu de publieke opinie, als aanloop naar de voor juni 1999 voorziene verkiezingen. *Pancasila* zal hard nodig zijn om het hek aan de dam te houden.

VII. KOMT ER EEN WEERBOTS IN CHINA ?

In ons beknopt essay is het niet de bedoeling een volledig beeld op te hangen van de ontwikkeling in China. Maar de meest ingrijpende hervormingen van deze kolos passen in ons verhaal. Sinds 1980 verdubbelde het gemiddelde inkomen van 280 naar 580 dollar. De 1.234 miljoen inwoners hebben dus een nootire welvaartsgroei gekend die omgerekend in termen van internationale koopkracht nog meer bedraagt. In diezelfde periode haalde China een jaarlijkse groei die tussen 7,5 % en 8 % schommelde. Een meerderheid van analisten is van mening dat de cijfers afkomstig van officiële instanties (10 à 11 % groei) overdreven zijn. Maar zelfs met een realistische score van 7,8 % is China een kolossale tijger. De hervormingsstrategie van post-maoïstisch China bracht een stroom van publicaties op gang³⁵.

Ongeveer iedereen is het erover eens dat het Chinese voorspel bedreven door de radicale roerganger Mao Zedong een vatbaarder voedingsbodem voor ingrijpende hervormingen leverde dan de *nomenklatura* en de planeconomieën van de Sovjet-Unie. Toen Deng Xiaoping in 1978 van start ging met zijn project van de vier modernisering (landbouwindustrie, defensie, wetenschap en technologie) en een reeks Speciale Economische Zones (SEZs) opende voor *joint ventures* met het westerse kapitalisme, kwam een weergaloze ontplooiing los van de tot dan ideologisch onderdrukte ondernemingsgeest van boeren, ondernemers en van lokale

³⁴ Wereldbank (1998), *Indonesia in Crisis*, Washington.

³⁵ F. Lemoine (1994), *La nouvelle économie Chinoise*, Parijs ; B. McCormick & J. Unger (1996), *China after Socialism*, Londen ; B. Naughton (1995), *Growing out of the Plan : China's Economic Reform 1978-1993*, Cambridge ; N. Lardy (1998), *China's Unfinished Economic Revolution*, Washington ; M. Fouquin & F. Lemoine (1998), *The Chinese Economy*, Parijs.

bureaucraten. Opmerkenswaardig is wel dat de systeem-hervormingen zonder veel voorafgaandelijke planning, d.w.z. met een grote dosis van pragmatisme werden gerealiseerd. De Chinezen die houden van beeldspraak, vergeleken deze stapsgewijze en pragmatische koers met "*het oversteken van de rivier met een tastend zoeken naar stenen om op te steunen*". De hervorming verliep niet rimpelloos en werd meerdere malen gestuit door ideologische achterhoede-gevechten tussen voor- en tegenstanders, alsook tussen technocraten en ideologen. En de rivier bood niet altijd voldoende tastbare stenen, zodat de systeem-hervorming plaats greep met vallen en opstaan.

De eerste fase was gericht op decollectivering van de landbouw communes en op de activering van lokale industrieën met financiële prikkels voor boeren en ondernemers. Deze maatregelen, actief begeleid door lokale partijbonzen en kredietverschaffers, schiepen niet alleen economische meerwaarde maar maakten ook een massa plattelanders vrij voor industriële activiteiten in de vrijgelaten ondernemingen. De explosie van boeren-energie transformeerde het platteland³⁶. De staatsbedrijven bleven evenwel onder strakke controle van de centrale beleidsinstanties. De bedrijven die "*ander dan staatseigendom*" worden genoemd, kenden een enorme expansie. Vele partijbonzen en lokale bureaucraten toonden zich zeer gewiekst in het oversluizen van "*politieke leningen*" en het verlenen van administratieve voordelen voor de vrijgelaten bedrijven. Hiervoor eisten zij wel enkele prebenden voor zichzelf. In de volksmond liep de mare dat zij alleen nog rood waren "aan hun ogen", d.w.z. belust op geld.

Van 1985 tot juni 1989 (de bloedige onderdrukking van massabetogingen op het Tiananmen plein) kwam een tweede rist van hervormingen. Hierbij genoten de boeren en de lokale industrieën maar vooral de SEZs van het maritieme Zuiden, vrijere armslag. Nu kwamen zwermen van *diaspora*-Chinezen uit Hong Kong, Taiwan en uit Zuidoost-Azië met kapitaal en met moderne technieken inzake management. In hun kielzog staken ook Japanse, Amerikaanse en Europese (voornamelijk Duitse) investeerders voettastend de rivier over. De bloedige afslachting van Tiananmen koelde voor een korte wijle de hervormingsijver. En Deng Xiaoping stuurde ook enkele partijgenoten van de top op retraite. Kort nadien nam Jiang Zemin de commandoposten over. Nochtans, de staatsbedrijven bleven op hun voorbijgestreefde normen werken. Hun relatief aandeel in de productie tuimelde sinds 1980 van 70 naar 41 % van het totaal. Jiang Zemin kwam van de *boomtown* Shanghai en praamde Deng Xiaoping voor een reis naar het

³⁶ K. Hsiao Zhou (1995), *How the Farmers changed China : the Power of the People*, Boulder.

Zuiden. Volgens de annalen zou Deng bij zijn bezoek aan het zeer dynamische, maar kapitalistische Shenzhen verklaard hebben "dat het hem zeer behaagde wat hij daar zag". Sindsdien werd het economische systeem een Chinese variatie van markt-socialisme genoemd.

Sinds 1990 is de stroom van internationale directe investering naar China op drift gekomen. Van 1990 tot 1997 klom de totale stock aan IDI van 18.588 miljoen naar het indrukwekkende totaal van 217.341 dollar, wat een vermenigvuldiging van 11,7 betekent. Het totale bedrag aan IDI in verhouding tot het nationaal product spiraalde op van 4,8 % in 1990 tot 24,7 % in 1997. In vergelijking met de zeer open economieën van Indonesië met 25 %, Maleisië met 48,6 % ligt China nog achter, maar het ligt ver boven Brazilië met 14,2 % en zelfs boven Mexico, lid van NAFTA, met 22,3 %. Het overgrote deel van de IDI in China zijn afkomstig uit Azië zelf. Deze volumineuze ingreep van IDI op de nationale economie veroorzaakt er een forse uitbouw van tandem-netwerken, dit vooral in de industriële gamma's met nog relatief lage meerwaarde of van ersatz-kapitalisme. De Japanse zonsopgang-industrieën en deze van de *diaspora*-Chinezen van Zuidoost-Azië zwermen naar China, omdat daar een enorme arbeidsreserve klaarstaat om aan nog lager lonen en met meer discipline te werken.

Daarenboven zijn de IDI overwegend geconcentreerd in de SEZs van het maritieme Zuiden. In 1995 had Guandong, meer bepaald de delta van de Parel-Rivier, 49,9 % van de totale IDI voor zich genomen en Shanghai 8,4 %. De rest is zeer versnipperd met uitzondering van de hoofdstad Beijing die 9,8 % voor zich aantrok. De ontwikkelingspolen Shenzhen, Zuhai, Dongguan en Shantou van de regio Suangzhou, vormen de tandem-zone van Hong Kong, terwijl Xiamen op Taiwan is gericht. De smalle kuststrook met snelle industriële expansie loopt naar het Noorden door over Zhejiang, Shanghai, Jiangsu, Shandong en Lianong, dat rechtover Zuid-Korea ligt. Als gevolg van de extreme concentratie is de inkomensongelijkheid tussen deze ontwikkelingspolen en de rest van China sterk toegenomen. Tientallen miljoenen plattelanders op zoek naar werk zwermen naar het Zuiden, waar deze gastarbeiders worden uitgebuit: lage lonen, lange werkdagen, zonder maatschappelijk vangnet, en ondergebracht in gammele woonsteden.

In het binnenland is nu de aanvankelijk indrukwekkende dynamiek van de basis aan het slabakken, als gevolg van dalende rendementen. Teveel lokale industriekernen, hierin gesteund door politieke faciliteiten geboden door de nu onafhankelijker geworden bureaucratie, produceren ongeveer dezelfde producten. Hun dynamiek is over zijn piek. Er groeien onverkoopbare stocks en de werkloosheid van tientallen

miljoenen zonder sociaal vangnet wordt problematischer met de dag. Toen Deng Xiaoping de SEZs met voortschrijdende deregulering opende voor buitenlandse investeerders, legitimeerde hij deze afwijking van de communistische traditie met een gevleugelde spreuk: "één land, twee systemen". Sindsdien is China gaan verleieren naar een mozaïek met verschillende systeem-varianten. Deng's zigzag-koers naar soepeler vrijheidsgraden, met impulsen komend van de basis maar begeleid door corrupte praktijken van lokale partijbonzen, bleef niet zonder impact op de mentaliteit. Snel rijk worden is nu een nationale rage. De maoïstische utopie is dood en begraven. Er doet zich een notoire afkalving voor van de almacht van de centrale overheden met een ontluistering van hun ideologie.

In vergelijking met de rest van Azië heeft de culturalistische problematisering van moderniteit en van ontwikkeling daar plaats in een verschillende context. De Chinese versie van het communisme, geprojecteerd door Mao Zedong, benadrukte vooral de Chinese eigenheid naar de toekomst toe. De historische traditie, bevrucht door het Confucianisme daarentegen, werd geperspectieerd als een rem op de ontwikkeling. In feite lag deze visie van Mao in de lijn van Max Weber's *Wirtschaftsethik*. Als gevolg van de systeem-verandering en de trauma's die deze teweeg brengt (vooral bij intellectuelen die hierover nadenken) ontloek een culturalistische thematisering met andere tonaliteit. Immers, het Chinese markt-socialisme oriënteerde de normen en streefdoelen van het sociale domein naar het economische. De inbedding van het beleid is dubbel: Chinees van aard, maar geboetseerd door de ambivalente ideologie van het markt-socialisme.

Wegens de afkalvende invloed van hun voorbijgestreefde ideologie neemt de top van de partij en van de staatsbureaucratie nu ook het *discours* van Aziatische waarden over. De culturalistische strekking is ontloken in de jaren tachtig, bij een groep van filosofen³⁷. In deze nieuwe strekking van het Chinese culturalisme figureert terug de religieuze dimensie. In de huidige context waarin de ideologie en het beleid van het Chinese markt-socialisme onvoldoende greep hebben op de toenemende werkloosheid en op de stijgende criminaliteit, dienen de Confucianistische normen en waarden als nieuw bindmiddel en als legitimering van de (nog) autoritaire aanpak. Tussen de technocraten die nieuwe impulsen geven aan het beleid van Jiang Zemin, zitten een aantal enthousiaste belijders van het

³⁷ Over "la naissance du discours" kan de lezer terecht bij het speciaal tijdschriftnummer van *Critique*, september, 1989 dat de thema's besproken op een reeks van in China gehouden colloquia synthetiseert, en bij Xiaoping Tam & Stephen Snyder (1996), in *Pursuit of Contemporary East Asian Culture*, Boulder.

neo-confucianisme³⁸. In de context van een afkalvend marxisme is het culturele nationalisme een nieuwe vorm van legitimering: naar binnen, maar ook naar buiten. In de spiegel van de geschiedenis ziet China zichzelf als het Rijk van het Midden, d.w.z. als centrum van de hen omringende landengroep. Dus, de culturalistische thematisering heeft ook geopolitieke bijbedoelingen. Immers, China ziet zichzelf als een grootmacht in wording.

De Aziatische crisis heeft deze kolos niet onverlet gelaten. Met de toenemende integratie in de wereldeconomie (de totale stock van IDI bedraagt 24,7 % van het nationaal product en de export 27,5 %) is de economie, vooral in de SEZs afhankelijker geworden van het buitenland en heeft het nationale beleid nu minder controle over de ontwikkeling dan voorheen. In 1994 voelde China zich genoodzaakt tot een devaluatie. Deze afsnoeping van afzetmarkten, waar ook de Zuidoost-Aziatische tijgers opereerden, gaf tijdelijk nieuwe adem. Maar, de staatsbedrijven met uiterst lage meerwaarde baren grote zorgen. Immers, de in perspectief gestelde arbeidsbesparende sanering zou weer eens miljoenen werklozen op straat brengen. Enkele moeilijk te beheersen stakingen gaven het regime duidelijke signalen. Om het sociaal protest in te dijken, werd de geplande sanering afgelast.

In de financiële bovenbouw lijdt China aan dezelfde structurele kwalen als Zuidoost-Azië: onderontwikkeld banksysteem met een groot aantal politieke en kortlopende kredietlijnen. Naar buiten toe, d.w.z. tegenover de internationale speculatieve golven, hebben de Chinese beleidslieden zich veiliger ingedekt. In tegenstelling met de tijgers uit de regio hebben de Chinezen hun internationale kapitaalbalans niet gedereguleerd. De in China binnengestroomde kredieten en investeringen zitten dus vastgeprikt. De Centrale Bank voert een monetair beleid dat onder controle blijft van de politieke overheden. De externe schuld bedraagt 144 miljard dollar wat ongeveer gelijk is aan de muntreserve.

In weerwil van de politieke grendel op de internationale kapitaalbalans en de schokbreker van een aanzienlijke muntreserve, spelen ook voor China subjectieve en dus grotelijks oncontroleerbare factoren zoals vertrouwen. Het door de overheid besliste bankroet (oktober, 1998) van de *Guandong International Trust and Investment Company* (GITIC) wegens het in gebreke blijven inzake aflossing van schuld voor een bedrag van 2,4 miljard dollar, schiep heel wat onbehagen bij de buitenlandse kredietverschaffers. Dergelijke schokgolven zijn niet zeer

³⁸ J.Ph. Béja (1996), "Naissance d'un national-confucianisme ?", in *Esprit*, n° 1 en het speciaal nummer van *Pouvoirs* (april, 1997) over *La Chine après Deng*.

bevorderend voor het zo onmisbare vertrouwen, vooral nu ook in China de groeivoet van de economie is gezakt. Wellicht wilde de centrale overheid aan de rijkste stad van China, het vroegere Canton, een lesje geven met een politieke bijbedoeling. In hun ogen handelde de SEZ van Guandong te onafhankelijk van het centrale gezag. De Centrale Bank zal wel een deel van het financiële verlies op zich nemen, maar de politieke bijsturing is duidelijk: terug in het gelid. Mijns inziens is het niet uitgesloten dat het eerlang ook in China tot een weerbots komt. Maar deze kan ook van het woelige, sociale front komen. Het oversteken van de rivier naar de oever van het markt-socialisme is niet vrij van het risico dat de stenen waarop de voettasters steunen, aan het wankelen gaan. Voorlopig tracht Jiang Zemin de problemen onder controle te houden, met het strakker aantrekken van de beleidsteugels. Sinds de Aziatische crisis staat hij een heroplading voor van de autoritaire aanpak.

VIII. NABESCHOUWING

De financiële krach, met steile val van wisselkoersen en beurswaarden, werkt nu ook negatief door op de reële economie van de regio. Hopelijk vallen de huidige ramingen van negatieve groei in de productie (met een groeikrimp van meer dan 10 % voor Indonesië, van 7 % voor Thailand, van 6 % voor Zuid-Korea en van 5 % in Maleisië) beter uit dan nu wordt voorspeld. De hieruit voortvloeiende werkloosheid van miljoenen mensen is een zware sociale dobber. De politieke leiders hebben zich gedurende jaren opgetrokken aan een fikse welvaartsstijging. Nu deze plots omgeslagen is in een groeikrimp met sociale miserie voor een massa mensen, heeft hun geloofwaardigheid een flinke deuk gekregen. Het is niet uitgesloten dat de maatschappelijke problemen aanleiding geven tot politieke onstabieleit. Vanuit dit oogpunt is Indonesië er het slechtst aan toe. De onlusten van mei 1997, met straatgeweld gericht op de Chinese begoede klasse, was een teken aan de wand. Het onderhuidse wantrouwen tegen het Westen vanwege radicale kringen manifesteert zich nu vrijelijker. De beleidselite voelt zich moreel gekwetst door de verregaande betutteling vanwege het IMF.

Mijns inziens zal de crisis de aziatisering van Azië bevorderen. Er liggen dus geopolitieke kenteringen in het verschiet, met mogelijke verschuiving van hun oriënteringsbasis. Tussen de Verenigde Staten en Japan is het bakkeleien reeds jaren aan gang. Het land van de rijzende zon blijft enorme surplussen halen in de handelsbalans met de Verenigde Staten en compenseert het Amerikaans deficit met vlotte aankoop van hun overheidspapier (*Treasury bonds*) alsook door

investeringen in de VS-economie. De Amerikanen daarentegen hebben de verdienste de Japanse veiligheid te waarborgen met militaire aanwezigheid in de regio. De Sovjet-Unie is ondertussen uitgevallen als waarschijnlijke agressor en China beleeft een economische ommekeer, waarbij Japanse investeringen en technologie welkom zijn. De afweging van geopolitieke belangen tegenover economische voordelen kan in de toekomst anders evolueren. Het is niet uitgesloten dat in de toekomst de tandem Japan-China assertiever zal optreden en mogelijks uitgroeit als toekomstige hegemonie-pool van de regio. Trouwens, deze twee hebben vanuit cultureel oogpunt gemeenschappelijke wortels.

De opeenvolgende financiële crisissen van Mexico, Brazilië, en laatst maar niet in het minst de forse inzinking van de westerse beurskoersen in juli-augustus 1998, roepen vragen op over de systeemrisico's van de gemondialiseerde financiële bovenbouw in het algemeen. Inderdaad, de liberalisering en deregulering van de geld- en kapitaalmarkten heeft over gans de aardbol tot een toenemende financierisering van de economie geleid. Volgens de jongste raming van de Bank voor Internationale Betalingen (1997) lopen de bedragen die circuleren in de financiële bovenbouw op tot het 35-voudige van het volume der kringlopen in de reële economie. Elke dag wordt een bedrag ter waarde van 1.000 miljard dollar omgewisseld voor aankoop en verkoop van vreemde munten. In onze wereld waar de onderlinge wisselkoersverhoudingen tussen de voornaamste munten - dollar, yen en de euro - beduidende fluctuaties te zien geven, waar het niveau tussen de rentestanden van de landen regelmatig schommelt en waar de waarde van de financiële activa (zoals aandelen) soms vinnige koerswijzigingen kent, wordt het systeemrisico steeds groter. Dit door de vaak impulsieve drift van enorme massa's oncontroleerbare internationale geld- en kapitaalbewegingen. Hiertegen was de gedereguleerde, gefragmenteerde en onderontwikkelde financiële bovenbouw van de tijgers onvoldoende bestand. Vooral de deregulering van hun internationale kapitaalbalansen liet de baan vrij voor speculatieve zeepbellen.

De internationale kredietverschaffers en investeerders hebben zichtbaar overdreven met het overvloedig inspuiten van middelen ver boven de absorptiecapaciteit van rendabele projecten. De financiële allocatiemechanismen van de vrije markteconomie functioneren dus niet zo feilloos als de markt-fundamentalisten ons voorhouden. De crisis van de tijgerlanden is dus deels een crisis van overhaaste deregulering en van onoordeelkundige mondialisering. De crisis werpt dan ook een schaduw op het neoliberale paradigma. Immers, de kuddegeest en het irrationeel gedrag van speculanten en investeerders, stelt de neoklassieke rationaliteitshypothese sterk in vraag. Trouwens, de apostelen van de zogenaamde *Washington consensus* (de wereldbank en het IMF) die een sterk op export gerichte

ontwikkeling aanprezen, hebben hun discipelen door de eenzijdigheid eigen aan het ersatz-kapitalisme, in het nauw gebracht. Een te omvangrijk deel van hun economie functioneerde als afhankelijke, d.w.z. ondergeschikte schakel in het mondiale netwerk. Een te groot deel van hun industriële productiebasis functioneerde los van de inheemse sectoren en werkte hierop minder bevruchtend dan werd beweerd. In de Aziatische financiële bovenbouw werkte de overhaaste mondialisering destabiliserend. De uitbouw van de interne markt zal er wellicht (terug) meer aandacht krijgen. Want in een wereld van soms hevig fluctuerende wisselkoersen is de eenzijdig op export gerichte groei problematisch.

Het ogenblik lijkt ons gekomen om het begrip "*Washington consensus*" in beeld te brengen. Immers, de twee meest invloedrijke instellingen inzake financiering van ontwikkeling - Wereldbank en IMF - traden ook in de arena met ideeën over het ontwikkelingsproces zelf. In de jaren tachtig lanceerden zij de idee van "*structurele aanpassing*" en in de jaren negentig werd het accent verlegd naar "*goed bestuur*" of "*good governance*"³⁹. Hierdoor kwamen ze in politiek vaarwater, dat overeenkomstig hun statuten en het statelijk soevereiniteitsbeginsel niet behoort tot hun bevoegdheid. Het mislukken van de communistische ontwikkelingsstrategie bood een ideale context om hun eigen canon nog eens wereldwijd in te prenten⁴⁰. De kern van het pleidooi over goed bestuur is dat democratische bestuursvormen stimulerend werken op de economische ontwikkeling en dat de vrije markteconomie met een minimum aan regulering de zekerste waarborg biedt voor optimale allocatie van middelen. De nieuwe ideeëngolf over goed bestuur legt ook meer nadruk op initiatieven vanwege basisgemeenschappen (*empowerment and participation*). Hierbij wordt een impulserende rol toebedacht aan de niet Gouvernemente Organisaties. Dientengevolge behelst goed bestuur: doelmatig overheidsmanagement, marktgericht macro-economisch beleid en het streven naar een democratische rechtsstaat. Als technisch instrumentarium bij de implementering van dit alles, wordt vanwege de bestuurders een flinke dosis transparante informatieverstrekking vereist, met controle, regelmatige doorlichting en audit van het gevoerde beleid.

Slechts weinigen zullen deze ideale voorstelling van goed bestuur in twijfel trekken. Maar, tussen droom en daad liggen hinderpalen en wettelijke bezwaren. In de eerste plaats hebben de beide instellingen verzuimd deze aanbevelingen over transparante informatie, enz. zelf toe te passen op de met doping opgefokte

³⁹ Wereldbank (1992), *Governance and Development*, Washington.

⁴⁰ Voor meer historische toelichting, zie mijn essay: L. Baek (1998), *Thematization and Canon Building in Post-War Development Studies*, Centrum voor Economische Studiën, Leuven.

groeikoorts van de Aziatische regio. De publicaties van Wereldbank en IMF waren eerder lovend dan waarschuwend. Ze waren alleszins van weinig praktisch nut voor de kredietverschaffers en investeerders. Alleen de Bank voor Internationale Betalingen publiceerde duidelijke signalen en waarschuwingen in haar rapporteringen van 1996 en 1997. Met relevante statistieken wierpen deze rapporten licht op de aan gang zijnde ontsporing. De Wereldbank en het IMF traden in actie toen het kalf verdronken was.

Het begrip goed bestuur is veelomvattend en heeft verschillende betekenissen waarover noch in beleidskringen, noch in de wetenschap consensus bestaat. Vanwege de politieke economen, met aandacht voor de socio-culturele matrix van deze landen, kwam indringende kritiek op de canon van goed bestuur⁴¹. Deze auteurs trekken hard van leer tegen de overwegend Anglo-Amerikaanse tonaliteit ervan. De opvattingen van Wereldbank- en IMF over goed bestuur worden als een universeel ideaal voorgesteld. In feite worden deze technieken van doorlichting en audit van de publieke sector nog niet zolang toegepast in de openbare besturen van het Westen zelf. Had België deze technieken van goed bestuur ernstig genomen, was het onmogelijk geweest te komen tot onze enorme schuldenberg van de overheid! Bhaduri en Nayyar, twee Aziatische economen hebben vooral last met de westerse zelfvoldoening en met de koloniaal aandoende betutteling. We citeren de passus over de stafleden van Wereldbank en IMF: *"En général, ces organisations sont dotées d'un cadre d'économistes aux compétences plutôt médiocres, et leur manque de connaissance et de compréhension du pays qu'ils 'conseillent' constitue un handicap supplémentaire. Dans un tel contexte, on ne peut rien attendre d'autre que des modèles préconçus, des calculs de routine et des recettes économiques standard; autant d'éléments qui caractérisent cette inertie intellectuelle"*.

Ikzelf rangschik de stafleden van Wereldbank en IMF bij de best gevormde economen van het Westen, maar de kritiek op hun louter westerse aanpak is van toepassing op velen onder hen. Economen die groeilanden beoordelen, zouden toch moeten beseffen dat deze volkshuishoudingen "ingebed" zijn in andersgeaarde

⁴¹ A. Bhaduri & D. Nayyar (1997), "Le consensus de Washington et la libéralisation de l'économie", in *Revue Tiers-Monde*, n° 150; A. Leftwich (1994), "Governance, the State and the Politics of Development", in *Development and Change*, n° 25; D. Williams (1996), "Governance and the Discipline of Development", in *The European Journal of Development Research*, n° 2.

tradities en culturen⁴². Vooral analisten van instellingen die door hun financiële middelen en de hieruit vloeiende macht, de ontwikkelingskansen en het herstelbeleid van deze landen in een bepaalde richting sturen. De economische wetenschap zoals die nu bedreven wordt in onze westerse wereld, is zoals overal en in alle tijden, een cultureel product. Haar historisch gecodeerde normen en streefdoelen doorduwen als een zetpil in het socio-cultureel stramien van andere beschavingen, is een aanvechtbare uiting van cultureel imperialisme⁴³. De tijd waarin het Westen kon dicteren aan laatkomers is voorbij. Op basis van een nieuwe interpretatie van hun historische traditie werken deze culturen aan eigen vormen van moderniteit.

Meer dan vroeger, zal de wereld door verschillende culturen worden bevrucht en geboetseerd. Sinds de dekolonisatie ontwerpen de intellectuelen en de wetenschappers van de meest dynamische cultuurzones nu zelf modellen en blauwdrukken over ontwikkeling, en dit met eigen accenten. In deze pluri-culturele wereld, met meer eigen inbreng van landen en volkeren over hun toekomstige ontwikkeling, is de politieke en wetenschappelijke dialoog over deze niet-westerse moderniteit een prioritaire opgave. Zelfs de best gevormde economen van het Westen moeten leren van gedachten te wisselen met de collegae en de beleidslieden van andere culturen. Maar dan liefst in het besef dat ook deze anderen, vanuit hun standpunt, gelijk kunnen hebben. Immers, hun normen, streefdoelen en aanpak van problemen liggen ingebed in een andere culturele matrix dan de onze. Een meer open en onbevangen inzicht in deze verscheiden socio-culturele inbeddingen, zou vele westerse falingen in conceptie en beleid kunnen vermijden.

De opeenvolgende crisissen in de groeilanden worden gecontextualiseerd vanuit twee invalshoeken. De eerste, en in feite de oudere, legt de nadruk op de kringlopen van de reële economie en op de doorwerking hiervan op de internationale ruiltermen (het reële concurrentievermogen) en op de handelsbalans. In de op export gerichte economieën wordt hun evolutie bepalend geacht. In de nieuwe opvatting daarentegen zijn de nieuwe binnenwaartse en buitenwaartse stromen van de kapitaalbalans determinerend. In feite werken beide dialectisch op elkander in. Maar het ritme van hun beweging is zeer verschillend. De op- en

⁴² We verwijzen de lezer met belangstelling voor deze canon van de hedendaagse literatuur over ontwikkeling naar het speciaal nummer van *The European Journal of Development Research* (december, 1996) en meer bepaald naar de bijdragen van Vincent Tucker over "A Cultural Perspective on Development" en van John Tomlinson over "Cultural Globalisation: Placing and Displacing the West".

⁴³ De neo-kolonialistische ambities inherent aan het programma van goed bestuur worden door David Williams sterk benadrukt: *"good governance ambitions to reach much deeper into Third World Societies in order to mould them more than has ever been contemplated before"*.

neergaande bewegingen van de reële sector, van de ruiltermen en van de hieruit resulterende handelsbalansen verlopen veel trager dan de vaak plotse schommelingen op de kapitaalbalans. Daarenboven zijn de financiële stromen (internationale kredietverschaffing en investeringen) in hoge mate afhankelijk van het heersend klimaat in de internationale financiële markten, meer bepaald van de manier waarop deze de risicofactor inschatten. Hierbij spelen hun subjectieve evaluaties, zoals de *fiducia* of het gevoel van vertrouwen een doorslaggevende rol. Als gevolg van bij voorbeeld een muntherschikking, kan het vertrouwen van de kredietverschaffers omslaan in paniek, met het gekende domino-effect op een groep van landen. De crisis nieuwe stijl, waarop de groeielanden weinig greep hebben, vereist voor de bestrijding ervan dan ook een nieuwe aanpak. Immers, in onze economieën gekenmerkt door een hoge graad van financiering is het systeem-risico op de kapitaalbalans almaar groter geworden.

Naar aanleiding van de Aziatische krach hebben invloedrijke commentatoren scherpe kritiek geuit op de eenzijdige IMF-aanpak. De ingezette "oude stijl" van herstelbeleid was overwegend gericht op de sanering van de reële kringlopen begeleid door macro-economische ingrepen: fiscale, budgettaire en monetaire. Het IMF ging er in de Aziatische crisislanden weer op los met haar gekende heilkundige ingrepen: afslanking van het overheidsbudget, forse devaluatie, afkoeling van de financiële kringlopen bij middel van verhoging der rentevoeten, afbouw van de kredietverschaffing en drastische disciplinerende door insnijpende hervorming van de nationale krediet- en bankinstellingen. Behoudens enkele zoete vermaningen aan het adres van de internationale financiële agenten en korte termijn speculanten (van Azië en van het Westen) liet het IMF hun paniekerige kuddegeest onverlet⁴⁴. Het IMF schijnt nog onvoldoende te beseffen dat wij leven in economieën met een reusachtige financiële bovenbouw waarin de stabiliteit van de kapitaalbalans van primordiaal belang is. De welige uitbouw van risico-dekkende tussenschakels (*hedge funds*) heeft voor gevolg dat trendsettende makelaars en speculanten (de zogenaamde *goeroes*) zich nu nog verder wagen dan voorheen. Een nauwelijks hoorbaar krakje in de architectuur van deze hefbomen-fondsen kan een lawine veroorzaken.

Onlangs hield C. Fred Bergsten, directeur van het *Institute for International Economics* een vurig pleidooi voor een meer doeltreffende aanpak in *The Economist* van 7 November 1998: *A new approach to policy is urgently needed to*

⁴⁴ K. Tan, "The Regional Economic Crisis: Looking at the Lessons", en J. Wanandi, "Good Governance, Domestic and Regional Stability: Agenda for the Future". Deze werkdokumentten werden voorgebracht op het ASEAN-ISIS forum van 14-17 maart 1998 in Kuala Lumpur.

halt the downward spiral of the Asian economic crisis... The strategy of export-led recovery cannot work... The alternative approach is to boost demand within the crisis countries themselves through expansionary domestic policies". Zijn betoog voor expansieve impulsen, teneinde een lift te geven aan de binnenlandse economie, kan ik ten volle onderschrijven. Maar deze optie druist regelrecht in tegen de IMF-medicijn van afkoeling.

Met de exuberante uitbouw van mondiale financiële markten, zijn de tijden rijp voor een hervorming van het IMF zelf. De nieuwe maar wankelende architectuur van de internationale kapitaalmarkten vereist ook een nieuwe, d.w.z. een meer relevante stijl voor de management van crisissen. In augustus 1997 lanceerde Japan de idee van een Aziatisch Monetair Fonds. In samenwerking met China, Taiwan, Hong Kong en Singapore werd een startfonds van 100 miljard dollar ingezameld. Maar de *American Treasury* torpedeerde dit initiatief. Hoelang Azië dergelijke inmengingen nog zal nemen, is moeilijk om raden.

Crisissen zijn onthullers van problemen. En in vele gevallen geven deze schokgolven aanleiding tot innovatieve thematiseringen en perspectieven. In het ideologische kielzog van de crisis, kiemt hopelijk het zaad voor een meer beloftevolle ontwikkelingsparadigma.